

Paweł A. Jeziorski

(Instytut Historii PAN, Toruń)

REWEL (TALLINN) W PLANACH ZYGMUNTA AUGUSTA

Założony w pierwszej połowie XIII w. Rewel¹ — współczesny estoński Tallinn — należał w XVI w. do największych miast inflanckich. Prężny ośrodek miejski, odgrywający w średniowieczu znaczącą rolę w kontaktach handlowych z Rusią², przez kilka stuleci należący do związku hanzeatyckiego³, ok. połowy XVI w. liczył od 7 do 8 tys. mieszkańców. Pod względem liczby ludności Rewel ustępował w Inflantach jedynie Rydze, zamieszkaney przez co najmniej 10–12 tys. osób⁴. Rewel odgrywał ważną rolę w życiu politycznym Inflant, wysyłając regularnie przedstawicieli na zjazdy stanów inflanckich i zachowując w połowie XVI w. niezależność od swego oficjalnego zwierzchnika — zakonu inflanckiego (inflanckiej gałęzi zakonu krzyżackiego)⁵. Był ponadto jednym z największych portów

¹ Na temat najwcześniejszych dziejów miasta zob. P. Johansen, H. von zur Mühlen, *Deutsch und Undeutsch im mittelalterlichen und frühneuzeitlichen Reval* (Ostmitteleuropa in Vergangenheit und Gegenwart, [Bd.] 15), Köln-Wien 1973, s. 28 nn.

² Zob. S. Weede, *Der Revaler Rußlandhandel im Mittelalter* [w:] *Reval. Handel und Wandel vom 13. bis zum 20. Jahrhundert*, hrsg. v. N. Angermann, W. Lenz, Lüneburg 1997, s. 87–109.

³ P. Johansen, *Die Bedeutung der Hanse für Livland*, *Hansische Geschichtsblätter*, Jg. 65/66, 1940/1941, s. 1–55; N. Angermann, *Die Stellung der livländischen Städte in der hansischen Gemeinschaft*, *Hansische Geschichtsblätter*, Jg. 113, 1995, s. 111–115.

⁴ Zob. P. A. Jeziorski, *Die Städtelandschaft Livlands im sechzehnten und siebzehnten Jahrhundert. Eine Problemskizze* [w:] *Städtelandschaften im Ostseeraum im Mittelalter und in der Frühen Neuzeit*, hrsg. v. R. Czaja, C. Jahnke, Toruń 2009, s. 108–109, tamże literatura zagadnienia.

⁵ S. Arnell, *Die Auflösung des livländischen Ordensstaates. Das schwedische Eingreifen und die Heirat Herzog Johans von Finnland 1558–1562*, Lund 1937, s. 5; E. Tibergh, *Moskau, Livland und die Hanse 1487–1547*, *Hansische Geschichtsblätter*, Jg. 93, 1975, s. 25; M. North, *Geschichte der Ostsee. Handel und Kulturen*, München 2011, s. 125. Podstawy politycznej niezależności Rewla wobec inflanckiej gałęzi zakonu krzyżackiego wykształciły się w średniowieczu (por. R. Vogelsang, *Reval und der Deutsche Orden: Zwischen städtischer Autonomie und landesherrlicher Gewalt* [w:] *Stadt und Orden. Das Verhältnis des Deutschen Ordens zu den Städten in Livland, Preussen und im Deutschen Reich*, hrsg. v. U. Arnold, Marburg 1993, s. 34–58; A. Ritscher, *Reval an der Schwelle zur Neuzeit, Teil 2: Vom Tode Wolters von Plettenberg bis zum Untergang des Deutschen Ordens in Livland (1535–1561)*, Bonn 2001, s. 53–61; I. Misāns, *Die Städte als politischer Faktor in Livland zur Hansezeit* [w:] *Städtisches Leben im Baltikum zur Zeit der Hanse. Zwölf Beiträge zum 12. Baltischen Seminar*, hrsg. v. N. Angermann (Schriftenreihe Baltische Seminare, Bd. 10), Lüneburg 2003, s. 21–42). Sekularyzacja pruskich Krzyżaków (1525) oraz postępy reformacji w Inflantach (szczególnie

tej części Bałtyku, znaczącym miejscem wymiany, do którego trafiały towary z Zachodu i Wschodu, a także z sąsiedniego, inflanckiego zaplecza⁶. Warto podkreślić, że Rewel odgrywał istotną rolę w handlu Hanzy z ośrodkami ruskimi, szczególnie z Nowogrodem Wielkim, wywierając w XIV i XV w. istotny wpływ na jego kształt⁷. W połowie XVI w. był wreszcie Rewel silną twierdzą, otoczoną rozległymi, choć już przestarzałymi średniowiecznymi murowanymi fortyfikacjami, jak też nowoczesnymi umocnieniami ziemnymi⁸. W oczach członków zakonu krzyżackiego Rewel uchodził za główny ośrodek północnych Inflant, którego utrata w 2. połowie XVI w. była dla całego Zakonu bardzo dotkliwa⁹.

Zygmunt August uchodzi w historiografii za władcę, który — jak pisał Władysław Konopczyński — „stworzył polską politykę bałtycką”, a „pod jego okiem dojrzała kwestia inflancka”¹⁰. Obserwując plany króla wobec władztw inflanckich, dostrzegamy, że Rewel odgrywał w nich istotną rolę¹¹, choć np. Fryderyk Papée był odmiennego zdania w tej kwestii¹². Dodać wypada, iż tereny Harii i Wironii (wraz z Rewlem) już w przededniu wojny o Inflanty (1558) były jednym z najbardziej zapalnych regionów, do którego pretensje rościła także Dania (pomijając stronę rosyjską, która w kontekście Inflant wysuwała znacznie szerszej zakrojone roszczenia)¹³. W toku wojny, po śmierci Gustawa I Wazy (zm. 29 IX 1560), w konflikt o ziemię estońskie zaangażowała się także Szwecja¹⁴.

miastach) osłabiły zakon inflancki w takim stopniu, że nie był w stanie powstrzymać Rewla przed całkowitą emancypacją spod swej władzy.

⁶ E. Tiberg, *Moskau*, s. 17–20; J. Goetze, *Hansische Schiffahrtswege in der Ostsee*, *Hansische Geschichtsblätter*, Jg. 93, 1975, s. 86–88; J. Kreem, *Stadt und Landesherr als Geschäftspartner. Die Handelsangelegenheiten in den Beziehungen zwischen dem Deutschen Orden und der Stadt Revel* [w:] *Städtisches Leben im Baltikum zur Zeit der Hanse*, s. 93–112; C. Jahnke, *Reval als Schnittstelle zwischen dem Groß- und dem Einzelhandel im Spätmittelalter*, *Vana Tallinn*, Bd. 20 (24), 2009, s. 56–77.

⁷ E. Tiberg, *Moskau*, s. 20–25, 27 nn.

⁸ Zob. *Burgenlexikon für Alt-Livland*, zusammengestellt v. K. von Löwis of Menar, Riga 1922, s. 95–99; L. Kotter, *Die Stadtfestungen Revels* [w:] *Städtisches Leben im Baltikum zur Zeit der Hanse*, s. 113–124; R. I. Frost, *The Northern Wars. War, State and Society in Northeastern Europe, 1558–1721*, Harlow 2000, s. 23.

⁹ Por. Deutschordeus-Zentralarchiv (Wien), Abteilung Livland, sygn. Liv 6/2, k. 33: sporządzone po 1561 r. zestawienie miast i zamków inflanckich, zajętych przez Szwedów. Na pierwszym miejscu wymieniono zamek i miasto „Reffel”.

¹⁰ W. Konopczyński, *Dzieje Polski nowożytnej*, wstęp J. Maternicki, posłowie J. Dziegielewski, oprac. tekstu i przypisy: t. 1 — J. Dziegielewski, t. 2 — M. Nagielski, Warszawa 2003 (wyd. 4), s. 139. Por. S. Cynarski, *Zygmunt August*, Wrocław 1988, s. 168; A. Sucheni-Grabowska, *Zygmunt August. Król polski i wielki książę litewski 1520–1562*, Kraków 2010, s. 522 nn.

¹¹ Dla króla i jego litewskich doradców ważniejsza była kwestia podporządkowania Rygi, którą Mikołaj Radziwiłł „Czarny” nazywał (w kontekście całych Inflant) „najsilniejszym przedmurzem brzegu morskiego”, i którą z Litwą łączyły liczne powiązania handlowe, por. A. Ziembewska, *Ryga w Rzeczypospolitej polsko-litewskiej (1581–1621)*, Toruń 2008, s. 41 (stać pochodzi przytoczony cytat z listu Radziwiłła do króla). Zob. G. Błaszczyk, *Litwa na przełomie średniowiecza i nowożytności 1492–1569*, Poznań 2002, s. 67, 138–139.

¹² Zob. F. Papée, *Jagiellonowie a Moskwa*, „Kw. Hist.,” R. 36, 1922, s. 44.

¹³ Por. И. Граля, *Иван Михайлов Висковатый. Карьера государственного деятеля в России XVI в.*, Москва 1994, s. 193 nn.; А. Л. Хорошкевич, *Россия в системе международных отношений середины XVI века*, Москва 2003, s. 133 nn.

¹⁴ Por. W. Koroluk, *Wojna inflancka*, tłum. J. Nowacki, Warszawa 1956, s. 26 nn.; N. Angermann, T. Lange, *Am Vorabend des Livländischen Krieges: Die Positionen der politischen*

Narodziny koncepcji przyłączenia ziem inflanckich do państwa jagiellońskiego, stworzonej przez Zygmunta Augusta, datuje się na początek lat 50. XVI w. Król współpracował przy jej tworzeniu z księciem pruskim Albrechtem¹⁵. Przedsięwzięta w związku z tym planem próba uczynienia Krzysztofa, księcia meklemburskiego, koadiutorem arcybiskupa ryskiego Wilhelma Hohenzollerna (1555/1556), doprowadziła do konfliktu tego ostatniego z inflancką gałęzią zakonu krzyżackiego (1556)¹⁶. Wmieszanie się króla Zygmunta Augusta jako protektora abpa ryskiego¹⁷ w ów spór, zakończyło się ugodą w Pozwołu (14 IX 1557), przywróceniem abpa ryskiego i jego koadiutora na urząd oraz zawarciem litewsko-inflanckiego przymierza, skierowanego przeciwko Wielkiemu Księstwu Moskiewskiemu. Zbliżenie Zakonu z Litwą, odebrane w Moskwie jako jednoznaczne pogwałcenie 15-letniego rozejmu z 1554 r., zaowocowało atakiem wojsk Iwana IV na Inflanty¹⁸.

W przeddzień wybuchu konfliktu o koadiutora abpa ryskiego (1556–1557), potwierdzono duże znaczenie Rewla dla potencjalnych planów opanowania

Hauptkräfte Livlands gegenüber Russland [w:] *Балтийский вопрос в конце XV–XVI в. Сборник научных статей*, Москва 2010, s. 32–39.

- ¹⁵ Por. A. Kłodziński, *Stosunki Polski i Litwy z Inflantami przed zatargiem z r. 1556/7*, „Kw. Hist.”, R. 22, 1908, z. 2–3, s. 389 nn.; J. Jasnowski, *Mikotaj Czarny Radziwiłł (1515–1565). Kanclerz i marszałek ziemski Wielkiego Księstwa Litewskiego, wojewoda wileński* (Rozprawy Historyczne Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, t. 22), Warszawa 1939, s. 133 nn.; S. Bodniak, *Polska a Bałtyk za ostatniego Jagiellona* (Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej, z. 3), Kórnik 1946, s. 44–45; W. Czaplński, *Przymierze polsko-duńskie 1563 r.* [w:] tenże, *Polska a Dania XVI–XX w. Studia*, Warszawa 1976, s. 56 nn.; S. Cynarski, op. cit., s. 168 nn.; K. Rasmussen, *Die livländische Krise 1554–1561*, København 1973, s. 28 nn.; J. Olewnik, *Polsko-pruski plan inkorporacji Inflant do monarchii jagiellońskiej z lat 1552–1555 i jego pierwsze stadium realizacji*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, 1979, nr 4, s. 393–407; H. Lulewicz, *Radziwiłł Mikotaj zwany Czarnym* [w:] PSB, t. 30, s. 338–339; J. Wijaczka, *Prusy Książęce a Polska, Litwa i Inflanty w połowie XVI wieku*, Kielce 1992, s. 70 nn.; tenże, *Asverus von Brandt 1509–1559. Życie i działalność dyplomatyczna w służbie księcia Albrechta pruskiego*, Kielce 1996, s. 221 nn.; A. Дзярновіч, «Прускі» сюзарныя для Інфлянты: да пытання выкарыстання катэгорый «інтэграцыя» і «інкарпарацыя» ў дачыненні да XVI ст. [w:] *Праблемы інтэграцыі і інкарпарацыі ў развіцці Цэнтральнай і Усходняй Еўропы ў перыяд ранняга Новага часу. Матэрыялы міжнароднай навуковай канферэнцыі, прысвечанай 440-годдзю Люблінскай уніі (Мінск, 15–17 кастрычніка 2009 г.)*, ред. С. Ф. Сокал, А. М. Янушкевіч, Мінск 2010, s. 86–93; A. Філюшкін, *Планы Пруссии, Польского королевства и Великого княжества Литовского по присоединению Ливонии накануне Ливонской войны: интеграция, инкорпорация или аннексия?* [w:] тамże, s. 106–116; A. Sucheni-Grabowska, op. cit., s. 484 nn.
- ¹⁶ J. S. Seibertz, *Wilhelm von Fürstenberg Herrmeister des deutschen Ordens in Livland*, Münster 1858 (Sonderdruck aus „Zeitschrift für vaterländische Geschichte und Alterthums-kunde Westfalens”, Bd. 19), s. 28 nn.; S. Karwowski, *Wcielenie Inflant do Litwy i Polski 1558–1561 roku*, Poznań 1873, s. 21–33; A. Kłodziński, op. cit., s. 380–391; S. Hartmann, *Neue Quellen zur livländischen Koadjutorfehde 1555/56 mit einer Darstellung der livländischen Koadjutorfehde bis zur Gefangennahme Erzbischof Wilhelms in Kokenhusen im Spiegel der Regesten des Herzoglichen Briefarchivs und der neu aufgefundenen Quellen* [w:] *Aus der Geschichte Alt-Livlands. Festschrift für Heinz von zur Mühlen zum 90. Geburtstag* („Schriften der Baltischen Historischen Kommission”, Bd. 12), Münster 2004, s. 275–306; M. Ferenc, *Mikotaj Radziwiłł „Rudy” (ok. 1515–1584). Działalność polityczna i wojskowa*, Kraków 2008, s. 192–207.
- ¹⁷ Por. A. Kłodziński, op. cit., s. 362–380; G. Błaszczyk, op. cit., s. 137.
- ¹⁸ J. S. Seibertz, op. cit., s. 44 nn.; J. Jasnowski, op. cit., s. 131–187; S. Bodniak, *Polska a Bałtyk*, s. 45; A. Sucheni-Grabowska, op. cit., s. 503.

Inflant. Skłócony od 1554 r. z mistrzem inflanckim Heinrichem von Galen, marszałek krajowy Kaspar (Jaspar) von Münster, przywódca stronnictwa dążącego do zbliżenia z Królestwem Polskim i Wielkim Księstwem Litewskim, opracował plan opanowania Inflant, którym próbował zainteresować abpa ryskiego Wilhelma i księcia pruskiego Albrechta — a za ich pośrednictwem, także Zygmunta Augusta. Przewidywał on zaatakowanie ziem inflanckich z trzech stron, a jednym z zasadniczych jego elementów miało być opanowanie Rewla przez oddziały księcia Albrechta. Plan Münstera, który miał na celu odcięcie Heinricha von Galen od morskich szlaków zaopatrzeniowych, jednoznacznie dowodził, że posiłki można efektywnie dostarczać do Inflant przede wszystkim dzięki portom w Rydze i Rewlu¹⁹. Wiadomo, że ostatecznie ów plan trafił do Zygmunta Augusta w styczniu 1556 r. i był analizowany wraz z członkami rady wielkksiążęcej w Wilnie pod koniec lutego, jakkolwiek nie podjęto decyzji o jego realizacji²⁰.

Zygmunt August i wspierający go ks. Albrecht Hohenzollern nie byli jedynymi władcami, zainteresowanymi przejęciem całości, względnie fragmentu, Inflant. Pretensje do północnych ich krańców wysuwała też Dania, powołująca się na swoje historyczne związki z Estonią²¹. Wyraźny wzrost zainteresowania Danii północnymi Inflantami daje się zauważyć od lat 40. XVI w. i przypada na okres panowania Chrystiana III Oldenburskiego (zm. 1559). Formułowane wtedy pretensje pozostały początkowo na papierze i sprowadzały się do żądania potwierdzenia zwierzchnich praw duńskich nad zakonną Estonią²². Zygmunt August nie był jeszcze wówczas postrzegany przez Duńczyków jako ewentualny partner do rozmów w sprawach inflanckich i gdy w 1555 r. zaproponował im podział wpływów w Inflantach, kusząc duńskiego władcę obietnicą zwrotu Harii i Wironii, nie otrzymał konkretnej odpowiedzi²³. Wydarzenia kolejnych lat wymusiły na stronie duńskiej sprecyzowanie pretensji do północnych Inflant

¹⁹ J. Jasnowski, op. cit., s. 140–142. Por. J. S. Seibertz, op. cit., s. 32 nn.

²⁰ J. Jasnowski, op. cit., s. 142; J. Wijaczka, *Prusy Książęce a Polska*, s. 75; tenże, *Asverus von Brandt*, s. 228; M. Ferenc, op. cit., s. 191–192; A. Gładysz, *Wojskowe osiągnięcia Zygmunta Augusta. Próba oceny* [w:] *Sigismundus Augustus Rex. Studia i szkice z dziejów panowania ostatniego Jagiellona*, red. A. Januszek-Sieradzka, Sandomierz 2010, s. 153–154.

²¹ W 1219 r. Duńczycy, na prośbę biskupa Liwów Alberta von Bekeshovede i biskupa estońskiego Dytrycha, przylączyli się do walk w Estonii, opanowując jej północną część. Zachwiane po klęsce Waldemara II (1227) panowanie duńskie nad północną Estonią z Rewlem oraz Harią i Wironią, zostało usankcjonowane traktatem w Stensby (1238) i trwało do 1346 r., gdy Dania odsprzedała te ziemie zakonowi krzyżackiemu. Zob. G. von Brevern, *Studien zur Geschichte Liv-, Esth- und Kurlands*, Bd. 1: *Der Liber census Daniae und die Anfänge der Geschichte Harrien und Wirland's (1219–1244)*, Dorpat 1858; P. Johansen, *Die Estlandliste des Liber census Daniae*, Halbband 1–2, Kopenhagen-Reval 1933; M. Biskup, *Uformowanie się duchownych władztw terytorialnych w średniowiecznych Inflantach i ich granice państwowe* [w:] *Inflanty w średniowieczu. Władztwa zakonu krzyżackiego i biskupów*, red. M. Biskup, Toruń 2002, s. 11–14; R. Czaja, *Miasta inflanckie i estońskie w XIII–XVI wieku* [w:] tamże, s. 55 nn.; A. Bysted, K. V. Jensen, J. Lind, *Jerusalem in the North: Denmark and the Baltic Crusades, 1100–1522* (Outremer, „Studies in the Crusades and the Latin East”, 1), Turnhout 2012. W duńskich kręgach decyzyjnych w XV w. nastąpił wzrost popularności idei „odzyskania” Estonii. Jej zwolennicy podkreślali, iż w 1346 r. sprzedano Zakonowi wyłącznie ziemie estońskie, a nie prawa zwierzchnie do nich, por. K. Rasmussen, op. cit., s. 19.

²² W celu rozwiązania tego sporu pod koniec kwietnia 1554 r. w Koldyndze (Kolding) spotkali się przedstawiciele strony duńskiej i zakonnej, zob. K. Rasmussen, op. cit., s. 19–20.

²³ W. Czapliński, *Przymierze*, s. 59; S. Cynarski, op. cit., s. 169. Zob. K. Rasmussen, op. cit., s. 30–31.

oraz ich konkretniejsze osadzenie w kontekście relacji z Zygmuntem Augustem. Gdy w 1556 r. wybuchł konflikt Zakonu z arcybiskupem ryskim, władca Danii, zgodnie z przyjętą strategią, zdecydował się stanąć po stronie Zakonu²⁴. Coraz aktywniejsza polityka inflancka Zygmunta Augusta, wspieranego przez dużą część litewskiego możnowładztwa, zmusiła Duńczyków do uznania króla polski za równorzędnego partnera do rozmów o przyszłości Inflant. W związku z tym, latem 1557 r. strona duńska wystąpiła do ostatniego Jagiellona z prośbą o uszanowanie duńskich pretensji do północnych rejonów Inflant²⁵.

Pretensje szwedzkie do północnej części Inflant, zgłoszone znacznie później niż duńskie, nie miały tak silnych podstaw historycznych²⁶, jakkolwiek południowe wybrzeże Zatoki Fińskiej przynajmniej od XIII w. było punktem docelowym wielu osadników migrujących ze Szwecji²⁷. W przeddzień rosyjskiego ataku na Inflanty po stronie szwedzkiej nie było jednolitego stanowiska w stosunku do „problemu inflanckiego”²⁸. Wykazujący największą aktywność na tym polu ówczesny namiestnik Finlandii (od 1556 r.) — Jan Waza²⁹, syn króla szwedzkiego Gustawa I Wazy, był początkowo skutecznie powstrzymywany przez ojca, obawiającego się zatargu z państwem moskiewskim i nie wykazującego zainteresowania przejęciem portów inflanckich (zob. niżej).

W styczniu 1558 r. do Inflant wkroczyły wojska moskiewskie³⁰. Po kilku miesiącach pasywnych działań Rosjanie rozpoczęli ofensywę, zajmując kolejno Narwę (połowa maja)³¹, Neuhausen (koniec czerwca) i Dorpat (połowa lipca)³².

²⁴ J. Jasnowski, op. cit., s. 173–177; W. Czapliński, op. cit., s. 58 nn.; J. Heyde, *Bauer, Gutshof und Königsmacht. Die estnischen Bauern in Livland unter polnischer und schwedischer Herrschaft 1561–1650* (Quellen und Studien zur Baltischen Geschichte, Bd. 16), Köln–Weimar–Wien 2000, s. 24.

²⁵ J. Jasnowski, op. cit., s. 179; W. Czapliński, *Stanowisko państw skandynawskich wobec sprawy inflanckiej w latach 1558–1561*, „Zapiski Historyczne”, t. 28, 1963, z. 3, s. 385.

²⁶ Abstrahuję tu od podejmowanych w 2. połowie XII w. przez misjonarzy cysterskich ze Szwecji prób chrystianizacji tych ziem, które nie przyniosły oczekiwanych efektów; zob. P. Johansen, H. von zur Mühlen, op. cit., s. 32; M. Biskup, op. cit., s. 9.

²⁷ Por. P. Johansen, *Nordische Mission, Revals Gründung und die Schwedensiedlung in Estland*, Stockholm 1951, passim; P. Johansen, H. von zur Mühlen, op. cit., s. 101. Mieszkający w Rewlu Szwedzi stali się cennym źródłem informacji o nastrojach panujących w mieście i wydarzeniach w jego sąsiedztwie, zob. *Quellen zur Geschichte des Untergangs livländischer Selbständigkeit*, hrsg. v. C. Schirren (dalej: Schirren), Bd. 2, Reval 1862, nr 196 (31 III 1558 r.), 206 (15 IV 1558 r.).

²⁸ Por. J. S. Seibertz, op. cit., s. 27.

²⁹ Późniejszy Jan III, król Szwecji w latach 1569–1592.

³⁰ Por. raport biskupa dorpckiego z 25 I 1558 r.: Schirren, Bd. 1, Reval 1861, nr 16. Zob. J. S. Seibertz, op. cit., s. 48 nn. Niepokojące wieści o możliwym ataku wojsk Iwana Groźnego zaczęły napływać do mistrza inflanckiego pod koniec 1557 r., skłaniając go do wszczęcia mobilizacji oddziałów zakonnych i rycerstwa; por. rozkaz wydany rycerstwu Harii i Wironii 27 XII 1557 r. (Schirren, Bd. 2, s. 132).

³¹ W próbach zabezpieczenia Narwy partycypowały początkowo władze Rewla, zob. Schirren, Bd. 1, nr 26 (3 II 1558 r.); [NN], *Die Uebergabe Narva's im Mai 1558*, Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurland's, Bd. 9, H. 1, Riga 1858, s. 42–63; S. Karwowski, op. cit., s. 43; H. von zur Mühlen, *Reval vom 16. bis zu 18. Jahrhundert. Gestalten und Generationen eines Ratsgeschlechts* (Quellen und Studien zur Baltischen Geschichte, Bd. 6), Köln–Wien 1985, s. 42–44, 47–48.

³² A. Л. Хорошкевич, op. cit., s. 202 nn.; Н. В. Смирнов, *Ливонская война и города Ливонии* [w:] *Балтийский вопрос в конце XV–XVI в.*, s. 470 (błędna data zdobycia Dorpatu przez

Szybkie postępy oddziałów carskich, których brutalność odbiła się głośnym echem w Europie Zachodniej³³, stwarzały zagrożenie dla Rewla. Tym bardziej, że po upadku Dorpatu stał się on jedynym — prócz obsadzonego nadal przez zakonną załogę Weißenstein (est. Paide) — miastem północnych Inflant, nie zajęty przez oddziały Iwana IV³⁴.

Od początku wojny Rewel był jednym z głównych celów rosyjskiej ofensywy, z czego w mieście zdawano sobie doskonale sprawę³⁵. Wiedział o tym Zakon, który w początkowej fazie wojny zgromadził w rejonie Rewla spore siły³⁶, podejmując już w kwietniu 1558 r. starania o uzyskanie pomocy ze Szwecji³⁷. Wzbierające obawy mieszkańców Rewla, wzmagające się wraz z rosnącą aktywnością oddziałów Iwana Groźnego w pobliżu miasta³⁸, już w pierwszych miesiącach

Rosjan), 474. Zob. też: K. von Busse, *Die Einnahme der Stadt Dorpat im Jahre 1558 und die damit verbundenen Ereignisse*, Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurland's, Bd. 1, H. 3, Riga-Leipzig 1840, s. 450–522; G. von Rauch, *Stadt und Bistum Dorpat zum Ende der Ordenszeit* [w:] tenże, *Aus der baltischen Geschichte. Vorträge, Untersuchungen, Skizzen aus sechs Jahrzehnten* (Beiträge zur baltischen Geschichte, Bd. 9), Hannover-Döhren 1980, s. 118–126.

³³ Por. relację Johanna Rennera, który najpierw był sekretarzem wójta zakonnego z Jerwen, a od początku maja 1558 r. przebywał w obozie Gottarda Kettlera (*Johann Renner's Livländische Historien*, hrsg. v. R. Hausmann, K. Höhlbaum, Göttingen 1876 — dalej: Renner — s. 163 nn.); na temat Rennera i jego dzieła zob. tamże, s. V–XXXV; H. von zur Mühlen, *Reval vom 16. bis zu 18. Jahrhundert*, s. 45). Por. popularny druk *Sehr greuliche Neue Zeitung über grausame Tyrannei der Moskowiter an dn gefangenen Christen aus Livland*, Nürnberg 1561, przedrukowywany też w innych miejscach i krążący po Europie Zachodniej (K. Zawadzki, *Gazety ulotne polskie i Polski dotyczące XVI–XVIII wieku. Bibliografia*, t. 1: 1514–1661, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1977, s. 11–13, nr 42–52); S. Karwowski, op. cit., s. 38; A. Sucheni-Grabowska, op. cit., s. 504.

³⁴ S. Karwowski, op. cit., s. 34 nn.; S. Bodniak, *Polska a Bałtyk*, s. 46; H. von zur Mühlen, *Reval vom 16. bis zu 18. Jahrhundert*, s. 57; J. Heyde, *Bauer*, s. 24; A. Л. Хорошкевич, op. cit., s. 218. Weißenstein został zajęty przez Rosjan dopiero w 1573 r., zob. Н. В. Смирнов, op. cit., s. 469–470.

³⁵ Por. 1558 г. *Объявление войны царем Иваном Васильевичем городу Ревелю*, сообщил А. А. Чумиков, Чтения общества истории и древностей российских, 1886, кн. 4, s. 1–4.

³⁶ M.in. z rejonu Rewla wyruszył oddział zakonny liczący według rosyjskich szacunków 4 tys. konnych i pieszych żołnierzy, wysłany na pomoc oblężonej przez Rosjan Narwę (H. von Brackel, *Probe einer Uebersetzung der Denkwürdigkeiten des Fürsten Andrei Michailowitsch Kurbsky*, Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurland's, Bd. 1, H. 1, Riga-Leipzig 1837, s. 99; A. Л. Хорошкевич, op. cit., s. 216). Oddziałami zakonnymi zgromadzonymi w okolicach Rewla dowodził Gothard Kettler, wówczas komtur felliński; on też stanął na czele oddziałów wysłanych pod Narwę, które dotarły tam 30 kwietnia, ale nie zdołały powstrzymać Rosjan przed opanowaniem miasta (Renner, s. 182; H. von zur Mühlen, *Reval vom 16. bis zu 18. Jahrhundert*, s. 43–44, 47–48; J. Heyde, *Bauer*, s. 23).

³⁷ Zob. pismo mistrza inflanckiego do króla Szwecji Gustawa Wazy z 14 IV 1558 r. (Schirren, Bd. 2, nr 204). Por. J. Heyde, *Bauer*, s. 24. Kolejne pisma z prośbą o pomoc mistrz inflancki wysłał pod koniec czerwca 1558 r. do księcia Finalndii Jana i króla Danii Christiana III. Wydaje się, że chodziło mu o pozyskanie z ich strony pieniędzy i żołnierzy, a nie o oddanie kontrolowanych ziem pod protekcję Danii bądź Szwecji, zob. K. Rasmussen, op. cit., s. 107.

³⁸ Pierwsze luźne oddziały moskiewskie zaczęły pustoszyć okolice Rewla już w początkach lutego 1558 r. Operujące tam siły zakonne, wspierane przez miejscową szlachtę, dowodzone przez komtura rewelskiego i wójta zakonnego z Jerwen, nie były w stanie powstrzymać ich niszczycielskiej działalności, zob. Renner, s. 170 nn. Zob. też raport komtura rewelskiego Franza von Segenhagen zwanego Amsel z 31 I 1558 r. (Schirren, Bd. 1, nr 21). O kolejnych wyprawach Rosjan w okolice Rewla w następnych miesiącach zob. Renner, s. 208;

konfliktu próbował wykorzystać szwedzki namiestnik Finlandii Jan Waza. Wczesnym latem 1558 r. wysłał posłów do Rewla, proponując jego mieszkańcom oraz estońskiemu rycerstwu oddanie się pod szwedzką opiekę³⁹. Jednocześnie rozwijał proszwedzką propagandę, korzystając z usług przekupionych osób, zbliżonych do władz miejskich i kręgów decyzyjnych Zakonu⁴⁰. Wszczęte wówczas rozmowy, mimo dużej popularności pomysłu wśród rewelskich decydentów⁴¹ i zaangażowania w nie strony zakonnej⁴², utknęły w martwym punkcie⁴³, przede wszystkim ze względu na niechętny stosunek króla Gustawa Wazy do planów zaangażowania Szwecji w narastający konflikt⁴⁴. Władca Szwecji nie zmienił zdania nawet w chwili przybycia z Rewla inflanckiego poselstwa, które miało na celu zachęcenie go do podjęcia zbrojnych kroków przeciwko carowi. Co więcej, Gustaw w liście z 20 VII 1559 r. poinformował carskiego namiestnika w Nowogrodzie o zabiegach inflanckich posłów⁴⁵.

W związku z takim rozwojem sytuacji władze zagrożonego moskiewskim obłożeniem Rewla, współdziałając ze szlachtą Harii i Wironii, zwróciły się w drugiej połowie lipca 1558 r. do króla duńskiego z prośbą o pomoc i zaoferowały mu poddanie się pod duńską władzę⁴⁶. W przypadku Rewla, który już 11 VII 1558 r. otrzymał od mistrza inflanckiego zezwolenie na poszukiwanie pomocy u władcy duńskiego⁴⁷, nie bez znaczenia był fakt kontroli cieśnin duńskich przez Danię⁴⁸.

A. Ritscher, op. cit., s. 36–37. Por. instrukcję dla posłów rewelskich, wysłanych do mistrza inflanckiego Fürstenberga, zredagowaną 31 V 1558 r. (Schirren, Bd. 1, nr 53).

³⁹ Por. raporty ekspediowane przez wysłanników i sympatyków księcia Jana przebywających w Rewlu, w których donosili mu o nastrojach mieszkańców względem planów podporządkowania miasta Szwecji. Napływały one do księcia także po zawieszeniu oficjalnych pertraktacji, zob. Schirren, Bd. 1, nr 76 (15 VII 1558 r.), 78 (23 VII 1558 r.), 81 (26 VII 1558 r.), 87 (18 VIII 1558 r.), 91 (30 VIII 1558 r.), 93 (16 IX 1558 r.), 99 (19 X 1558 r.), 102 (11 XI 1558 r.), 104 (24 XI 1558 r.).

⁴⁰ Zob. przypis poprzedni oraz E. von Nottbeck, *Ein Spottlied auf den Ordensmeister Gotthard Kettler*, Beiträge zur Kunde Ehst-, Liv- und Kurlands, Bd. 5, H. 2, Reval 1898, s. 195–196.

⁴¹ Por. Schirren, Bd. 1, Bd. 1, nr 78.

⁴² Por. tamże, nr 83 (3 VIII 1558 r.), 84 (3 VIII 1558 r.), 100 (25 X 1558 r.).

⁴³ Tamże, nr 86 (16 VIII 1558 r.).

⁴⁴ J. S. Seibertz, op. cit., s. 67; S. Karwowski, op. cit., s. 75; S. Arnell, op. cit., s. 29–30, 35–36; W. Kirchner, „*Neues*” zum Thema *Livland und Moskau im 16. Jahrhundert?*, „Hansische Geschichtsblätter”, Jg. 95, 1977, s. 82 nn.; W. Czaplinski, *Stanowisko państw skandynawskich*, s. 386–387, 399–400; P. Johansen, H. von zur Mühlen, op. cit., s. 54; A. Ritscher, op. cit., s. 35; J. Heyde, *Bauer*, s. 25; L. O. Larsson, *Gustaw Waza, ojciec państwa szwedzkiego czy tyran?*, przeł. W. Lygaś, Warszawa 2009, s. 398.

⁴⁵ A. Л. Хоршкевич, op. cit., s. 234–235.

⁴⁶ Renner, s. 191–193, 204 nn.; Schirren, Bd. 2, nr 279 (przed 23 VII 1558 r.); J. S. Seibertz, op. cit., s. 67–68; K. Rasmussen, op. cit., s. 108, 121; W. Czaplinski, op. cit., s. 386, 390; tenże, *Przymierze*, s. 75 nn.

⁴⁷ Schirren, Bd. 2, nr 277. Inicjatorem tego planu były władze Rewla, zob. ich list do mistrza inflanckiego z 6 VII 1558 r. (tamże, Bd. 1, nr 74). Więcej o tym zob. K. Rasmussen, op. cit., s. 107; A. Ritscher, op. cit., s. 35–36. W sprawie równoległego poselstwa Georga Siberg von Wischling, komtura dyneburskiego, jadącego do Danii z polecenia mistrza inflanckiego (przy aprobacie inflanckich stanów), zob. Renner, s. 193; E. von Nottbeck, op. cit., s. 192.

⁴⁸ W instrukcjach, które otrzymało poselstwo wysłane do króla duńskiego (Rewel reprezentowali „her Iven van der Hoie rathman [...] und Jodocus Cltoth syndicus”), znalazło się prośba, by Rewel przechodząc pod duńskie panowanie, pozostał miastem hanzeatyckim, a jego kupcy mogli nadal bez akcyzy pokonywać cieśniny Sund i Belt (Renner, s. 191–193).

Broniąc partykularnych interesów, władze rewelskie nie miały zresztą zamiaru zważać na zabiegi mistrza inflanckiego, pragnącego zachować jak największą niezależność w przypadku przyjęcia protekcji duńskiej przez państwo zakonne w Inflantach⁴⁹. Abstrahując od tych dodatkowych czynników, determinujących podejmowane przez władze rewelskie kroki, należy podkreślić, że zewnętrzna pomoc była wówczas miastu bez wątpienia niezbędna. Szczególnie groźne były dla Rewla pustki w miejskiej kasie⁵⁰, które wymusiły na władzach miejskich — i to mimo rosnącego zagrożenia — decyzję o rozpuszczeniu części zaciężnych pozostających w służbie miejskiej⁵¹. Wewnętrzna sytuację w mieście komplikował też napływ licznych uciekinierów, m.in. z zajętych przez Rosjan Narwy⁵² i Dorpatu⁵³. Nastroje mieszkańców Rewla polepszały sporadyczne dostawy broni i prochu oraz oddziały wojskowe, płynące z innych miast hanzeatyckich. Przykładowo, we wrześniu 1558 r. do miasta dotarło 100 żołnierzy z Gdańska, z kolei Brema, Hamburg, Lubeka, Rostock i Stralsund przesyłały „kruth und loth”⁵⁴. Pomoc innych członków Hanzę miała wyłącznie incydentalny i symboliczny charakter, na co wpływ wywarła dotychczasowa polityka Rewla i innych miast inflanckich, dążących do całkowitego zdominowania handlu z Rusią⁵⁵. Dla Lubeki i innych ośrodków hanzeatyckich konflikt władztw inflanckich z Wielkim Księstwem Moskiewskim oraz towarzyszący mu upadek miast inflanckich — w ostatnich latach bardziej rywali, niż partnerów w kontaktach z ruskimi kupcami — stawał się doskonałą okazją do usunięcia, bez angażowania własnych sił, uciążliwego rywala (miasta inflanckie), a ponadto był pretekstem do nawiązania bezpośrednich kontaktów z chłonnym rynkiem rosyjskim⁵⁶.

⁴⁹ Zob. K. Rasmussen, op. cit., s. 107–108.

⁵⁰ Finanse Rewla cierpiały nie tylko wskutek trwającej od 1557 r. wojny handlowej z Wielkim Księstwem Moskiewskim oraz prowadzonych od następnego roku działań wojennych. Po zajęciu Narwy Rosjanie zaczęli aktywnie działać na rzecz rozwoju Narwy jako głównego ośrodka handlowego w północnej części Inflant, celowo godząc w interesy Rewla, por. S. Karwowski, op. cit., s. 64; K. Rasmussen, op. cit., s. 152; H. von zur Mühlen, *Reval vom 16. bis zu 18. Jahrhundert*, s. 51, 58; A. Ritscher, op. cit., s. 32–34, 37, 41–42, 63–65, 75–78.

⁵¹ A. Ritscher, op. cit., s. 32; H. von zur Mühlen, *Reval vom 16. bis zu 18. Jahrhundert*, s. 43; J. Heyde, *Bauer*, s. 23. Dodajmy, że zachowały się rachunki ilustrujące „wojenne” wydatki władz Rewla w latach 1558–1562, zob. Tallinna Linnaarhiiv, sygn. B. e. 4.

⁵² Zob. Renner, s. 197–198; H. von zur Mühlen, *Reval vom 16. bis zu 18. Jahrhundert*, s. 44, 48–49, 53 nn.

⁵³ Jeszcze przed zajęciem Dorpatu przez Rosjan, wielu jego mieszkańców wyjechało do Rewla, przenosząc tam również swój ruchomy majątek, por. list władz dorpaczkich do mistrza inflanckiego Fürstenberga z 1 VI 1558 r. (Schirren, Bd. 1, nr 55). Por. A. Ritscher, op. cit., s. 35.

⁵⁴ Renner, s. 210. Dostawy żywności i amunicji z Gdańska przynajmniej częściowo były inspirowane przez Zygmunta Augusta, zob. J. Jasnowski, *Mikolaj Czarny Radziwili*, s. 277.

⁵⁵ Od schyłku XV w., a więc od zamknięcia kantoru hanzeatyckiego w Nowogrodzie Wielkim (1494), jeszcze bardziej wzrosła rola Rewla i Rygi w handlu z miastami ruskimi. Więcej o tym zob. J. S. Seibertz, op. cit., s. 27, 67; A. Winckler, *Die deutsche Hansa in Rußland*, Berlin 1886, passim; M. Małowist, *Wschód a Zachód Europy w XIII–XVI wieku*, Warszawa 2006, s. 58–59; W. Froese, *Historia państw i narodów Morza Bałtyckiego*, przeł. M. Dorna, E. Płomińska-Krawiec, K. Śliwińska, Warszawa 2007, s. 146. Por. J. Kahk, E. Tarvel, *An Economic History of the Baltic Countries* („Acta Universitatis Stockholmiensis. Studia Baltica Stockholmiensia”, 20), Stockholm 1997, s. 34–35.

⁵⁶ S. Bodniak, *Polska a Bałtyk*, s. 48, 55 nn.

Wśród załogi zamku zakonnego w Rewlu przez pewien czas utrzymywała się nadzieja na pozyskanie przez mistrza inflanckiego realnej pomocy u Litwinów⁵⁷. Niestety i tu morale nie było zbyt wysokie, na co wpływ miało przekazanie przez miejscowego komtura w dniu 24 VII 1558 r. zwierzchnictwa nad twierdzą w ręce Krzysztofa von Münchhausen, brata biskupa ozylskiego Jana von Münchhausen⁵⁸. Ów czyn nie spotkał się z akceptacją ze strony mistrza inflanckiego, przede wszystkim dlatego, że biskup ozylski i jego brat Krzysztof — *notabene* duński lennik „auf Kolck”⁵⁹ — prowadzili samodzielnie rozmowy z Chrystianem III w sprawie przyjęcia duńskiej protekcji⁶⁰, równocześnie agitując za „duńską opcją” wśród rewelskich rajców⁶¹. Obawy były słuszne, bowiem już 25 lipca Krzysztof von Münchhausen wydał rozkaz zajęcia zamku zakonnego w Rewlu, czyniąc to formalnie w imieniu króla Danii (choć rzekomo bez jego wiedzy)⁶². Ponieważ owa demonstracja nie pociągnęła za sobą realnej duńskiej pomocy dla zamku czy miasta, na początku grudnia 1558 r. Gotard Kettler — od 9 VII 1558 r. formalnie koadiutor starego mistrza inflanckiego, Johanna Wilhelma Fürstenberga⁶³ — zdołał odzyskać kontrolę nad rewelskim zamkiem, uwalniając go tym samym od zwolenników „duńskiej opcji”⁶⁴.

W międzyczasie fiaskiem zakończyła się próba samodzielnych pertraktacji z Duńczykami, podjęta przez Rewel oraz rycerstwo Harii i Wironii. Poselstwo wysłane do Danii w lipcu 1558 r. nie zdołało uzyskać żadnych obietnic protekcji i pomocy z jej strony, bowiem strona duńska nie była zainteresowana rozmowami z „estońskimi separatystami”. Duńczycy zdawali sobie sprawę z tego, że pominięcie w rozmowach dotyczących przyszłości ziem estońskich ich formalnego władcy — zakonu inflanckiego, może przynieść niechciane efekty i dostarczyć pretekstu do zakwestionowania w przyszłości duńskiego władztwa na tym terenie. Ponadto w grę wchodziły także inne czynniki: obawa przed konfliktem z cesarzem (zakon inflancki pozostawał jego lennikiem), z Iwanem Groźnym, którego wojska już w 1558 r. opanowały znaczną część Estonii, a wreszcie postawa króla Chrystiana III, który uważał, iż Dania winna koncentrować swój wysiłek dyplomatyczny i militarny przede wszystkim na kierunku niemieckim⁶⁵.

⁵⁷ A. Л. Хорошкевич, op. cit., s. 218.

⁵⁸ Renner, s. 204, 210. Upřednio komtur rewelski polecił umieścić swój ruchomy majątek na statku, co wywołało w mieście oburzenie, por. Schirren, Bd. 1, nr 81 (26 VII 1558 r.).

⁵⁹ Dziś est. Kolga, w połowie XVI w. umocniony dwór w pobliżu Rewla, centrum rozległych dóbr, zob. *Baltisches Historisches Ortslexikon*, begonnen v. H. Feldmann, hrsg. v. H. von zur Mühlen, Teil I: *Estland (einschliesslich Nordlivland)*, bearb. v. G. Westermann (Quellen und Studien zur Baltischen Geschichte, Bd. 8/1), Köln-Wien 1985, s. 245–246.

⁶⁰ Zob. E. von Nottbeck, op. cit., s. 192; S. Arnell, op. cit., s. 28; K. Rasmussen, op. cit., s. 108–109, 118, 121, 169. Jednocześnie biskup ozylski przygotowywał się na odparcie ewentualnych ataków ze strony oddziałów moskiewskich bądź szwedzkich, zob. Schirren, Bd. 1, nr 46 (2 V 1558 r.).

⁶¹ Por. raport z 23 VII 1558 r. autorstwa wysłannika księcia Jana Wazy do Rewla (tamże, Bd. 1, nr 78).

⁶² S. Arnell, op. cit., s. 36–37; P. Johansen, H. von zur Mühlen, op. cit., s. 54; W. Czaplński, *Stanowisko*, s. 386, 390; K. Rasmussen, op. cit., s. 109, 164, 169; A. Ritscher, op. cit., s. 36.

⁶³ J. S. Seibertz, op. cit., s. 59.

⁶⁴ E. von Nottbeck, op. cit., s. 195; W. Czaplński, op. cit., s. 390; K. Rasmussen, op. cit., s. 164; H. von zur Mühlen, *Reval vom 16. bis zu 18. Jahrhundert*, s. 57; A. Ritscher, op. cit., s. 36.

⁶⁵ K. Rasmussen, op. cit., s. 118–120; A. Ritscher, op. cit., s. 36.

Tymczasem w Rzeczypospolitej sprawa Inflant i moskiewskiej interwencji w tym kraju trafiła wreszcie na forum sejmowe. U schyłku 1558 r., podczas obrad sejmu w Piotrkowie, pojawił się wątek pustoszenia przez Rosjan Inflant, przy czym akcentowano wynikające z tego faktu zagrożenie dla Litwy, a nawet Prus⁶⁶. O Rewlu jednak nie wspominało. Dopiero za sprawą nacisków Mikołaja Radziwiłła „Czarnego” na króla wzbogacono o wątek inflancki instrukcję poselstwa litewskiego, które miano wysłać do Iwana IV w celu uzyskania wieczystego pokoju⁶⁷.

Na przełomie 1558 i 1559 r. Zakon kontynuował rozmowy z Duńczykami na temat ewentualnej pomocy i jej ceny, jakkolwiek już od września 1558 r. strona zakonna zdawała sobie sprawę z tego, że Dania nie udzieli jej militarnego wsparcia w walce z oddziałami Iwana Groźnego⁶⁸. Skomplikowanej sytuacji nie upraszczała też postawa strony duńskiej, która prócz Harii, Wironii i Jerwen, zaczęła domagać się również komturii w Fellinie, a więc obszaru do którego nie mogła sobie rościć żadnych historycznych pretensji. Zakon stanowczo odrzucał te żądania, godząc się na przekazanie pod duńską protekcję wyłącznie ziem estońskich z Rewlem, Wesenbergiem, Neuschloß, Narwą, Tolsburgiem i Wittenstein⁶⁹. Potwierdził to mistrz inflancki Johann Wilhelm von Fürstenberg, podpisując w styczniu 1559 r. oficjalną deklarację w tej sprawie⁷⁰.

W ciągu 1. połowy 1559 r. zarówno Zakon, jak i mieszkańcy Rewla oraz Harii i Wironii, przestali już ulegać złudzeniu, że Dania udzieli północnym Inflantom realnej pomocy. Utwierdzały ich w tym zmiany zachodzące w polityce bałtyckiej Danii, w związku ze śmiercią duńskiego króla Chrystiana III, zmarłego 1 I 1559 r. Wprawdzie wysłane do Moskwy na krótko przed jego zgonem duńskie poselstwo, prowadzące w marcu i kwietniu 1559 r. rozmowy ze stroną rosyjską, nadal podkreślało prawa Danii do Wieku i północnej Estonii z Rewlem na czele⁷¹, to jednak nowy władca duński, Fryderyk II, po pewnym czasie skoncentrował uwagę na Ozylii. Dania przejęła ją na mocy układu z listopada 1559 r. z rąk ostatniego biskupa ozylskiego — Jana Münchhausena, przekazując w ręce brata króla duńskiego Fryderyka II — księcia Magnusa⁷². Wyrazem zachodzących zmian był impas w rozmowach prowadzonych między Danią i Zakonem, zwięzłych powrotem duńskich posłów do ojczyzny około lipca 1559 r., wyłącznie z „pustą” deklaracją o przyjaźni między obiema stronami⁷³.

⁶⁶ Wspominało o tym w propozycjach sejmowych (5 grudnia), prezentowanych przez podkanclerzego koronnego, ks. Jana Przerębskiego, zob. A. Dembińska, *Polityczna walka o egzekucję dóbr królewskich w latach 1559/64* (Rozprawy Historyczne Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, t. XIV, z. 2), Warszawa 1935, s. 16.

⁶⁷ H. Lulewicz, *Radziwiłł Mikołaj zwany Czarnym*, s. 339.

⁶⁸ K. Rasmussen, op. cit., s. 118.

⁶⁹ Tamże, s. 117–118.

⁷⁰ Zob. J. Heyde, *Bauer*, s. 24.

⁷¹ K. Rasmussen, op. cit., s. 131; A. Л. Хорошкевич, op. cit., s. 229. Pretensje te powtarzali kolejni posłowie duńscy wysyłani do Iwana Groźnego w następnych latach, np. w maju 1561 r., zob. A. Л. Хорошкевич, op. cit., s. 270.

⁷² S. Karwowski, op. cit., s. 74 nn.; J. Jasnowski, *Mikołaj Czarny Radziwiłł*, s. 264; S. Bodniak, *Polska a Bałtyk*, s. 46–47; W. Czaplinski, *Stanowisko*, s. 391–393; K. Rasmussen, op. cit., s. 164, 167–169; J. Heyde, *Bauer*, s. 25.

⁷³ K. Rasmussen, op. cit., s. 164–168.

Obawy strony duńskiej przed konfliktem z Wielkim Księstwem Moskiewskim o Estonię były uzasadnione. Iwan Groźny nie miał zamiaru rezygnować z planów całkowitego opanowania tej części Inflant, czemu dał wyraz podczas rozmów prowadzonych na przełomie marca i kwietnia 1559 r. z udziałem duńskich posłów, w sprawie układu pokojowego z Infantczykami. Domagał się wówczas m.in. osadzenia swego namiestnika w Rewlu⁷⁴. W tej sytuacji Duńczycy tylko raz podjęli próbę rzeczywistego zajęcia części ziem estońskich. W kwietniu 1560 r., po przejęciu Ozylii oraz Wieku przez nowego biskupa ozylskiego — księcia Magnusa, nowa głowa biskupstwa podjęła próbę opanowania Harii i Wironii, odnosząc początkowo znaczne sukcesy⁷⁵. Mieszkańcy północno-zachodniej Estonii nie stawiali oddziałom Magnusa większego oporu, zachowując w przeważającej części bierną postawę, bardziej obawiając się skutków trwającej od początku roku rosyjskiej ofensywy, skierowanej na Helmet, Fellin i Karkus⁷⁶, a w połowie kwietnia także na zamek Wittenstein, którego zdobycie otwierało bezpośrednią drogę do Rewla⁷⁷. Ostatecznie klęska oddziałów zakonnych pod Ermes (dziś lot. Ērgeme) 2 VIII 1560 r. i atak sił rosyjskich w kierunku Rewla, zmusiły Magnusa do odwrotu na Ozylię⁷⁸. 6 sierpnia Magnus spotkał się z Gotardem Kettlerem, abpem ryskim Wilhelmem oraz jego koadiutorem Krzysztofem w Parnawie, gdzie podpisano zawieszenie broni i zdecydowano o odwołaniu się do sądu rozjemczego w sprawie spornego Rewla. O postanowieniach rozejmu Kettler poinformował Zygmunta Augusta, który polecił Mikołajowi Radziwiłłowi „Czarnemu” wybranie rozjemców. Ostatecznie, w związku z wyjazdem Magnusa do Danii (marzec 1561 r.), do rozmów nie doszło⁷⁹.

Od końca 1559 r. w sprawę Rewla coraz aktywniej zaczęła włączać się Szwecja, której władca — Gustaw Waza — początkowo starał się zachować pełną neutralność wobec kryzysu inflanckiego⁸⁰. Szwedzka aktywność przybrała na

⁷⁴ Tamże, s. 131–132, 136.

⁷⁵ Książę Magnus wysuwał ponadto pretensje do następstwa na biskupstwie rewelskim, co dodatkowo pogłębiło jego konflikt z Zakonem, por. S. Arnell, op.cit., s. 112 nn.; J. Heyde, *Bauer*, s. 25. Więcej o Magnusie i o jego związkach z Iwanem IV, zob. K. H. von Busse, *Herzog Magnus, König von Livland. Ein fürstliches Lebensbild aus dem 16. Jahrhundert*, Leipzig 1871; T. Schieman, *Magnus, König von Livland* [w:] tamże, *Charakterköpfe und Sittenbilder aus der baltischen Geschichte des sechzehnten Jahrhunderts*, Mitau 1877, s. 77–102; U. Renner, *Herzog Magnus von Holstein als Vasall des Zaren Ivan Groznyj* [w:] *Deutschland — Livland — Rußland. Ihre Beziehungen vom 15. bis 17. Jahrhundert*, hrsg. v. N. Angermann, Lüneburg 1988, s. 137–158.

⁷⁶ Schirren, Bd. 4, Reval 1864, nr 496; K. Rasmussen, op. cit., s. 158.

⁷⁷ Schirren, Bd. 5, Reval 1865, nr 562; K. Rasmussen, op. cit., s. 160.

⁷⁸ J. S. Seibertz, op. cit., s. 72–73; S. Karwowski, op. cit., s. 67; J. Jasnowski, *Mikołaj Czarny Radziwiłł*, s. 265–266; K. Rasmussen, op. cit., s. 162; W. Czapliński, *Stanowisko*, s. 393, 403; tenże, *Przymierze*, s. 88–93; A. A. Хорошкевич, op. cit., s. 250.

⁷⁹ J. Jasnowski, op. cit., s. 266; W. Czapliński, *Przymierze*, s. 95–96.

⁸⁰ Jakkolwiek już na początku 1559 r. do Duńczyków docierały plotki, zgodnie z którymi król szwedzki proponował mistrzowi inflanckiemu olbrzymie wsparcie finansowe pod zastaw Rewla i okolic (zob. K. Rasmussen, op. cit., s. 164). Zapewne były to echa próśb Johanna Wilhelma Fürstenberga o wsparcie finansowe i militarne w walkach z wojskami Iwana Groźnego, adresowanych w rzeczywistości do księcia Jana Wazy; zob. list z 23 VI 1558 r. do ks. Jana z prośbą o pożyczkę 200 tys. talarów i przysłanie żołnierzy (Schirren, Bd. 2, nr 268). Por. S. Arnell, op. cit., s. 78 nn.; A. Ritscher, op. cit., s. 41–43.

sile po śmierci Gustawa I (29 IX 1560). Jej nowy władca, Eryk XIV (zm. 1577), rozpoczął rozmowy z władzami Rewla, których celem było opanowanie tego ważnego ośrodka i uprzedzenie tym samym zarówno Rosjan, jak i Zygmunta Augusta. Nie bez znaczenia było też opanowanie Ozylii przez Duńczyków (1559), co zostało w Szwecji odebrane jako wstęp do agresji nie tylko na Estonię, ale i na Finlandię. Erykowi sprzyjała niewielka aktywność Zakonu, który nie miał dość sił, by odpowiedzieć na prośby Rewla o pomoc w obliczu rosnącego zagrożenia ze strony oddziałów moskiewskich (2. połowa 1560 r.)⁸¹ oraz buntujących się chłopów estońskich⁸², nie wspominając już o opłaceniu załogi zakonnej stacjonującej w mieście⁸³. W Rewlu obserwowano bacznie także kroki podejmowane przez stronę litewską. Na początku lutego 1560 r. władze miasta oraz szlachta Harii i Wironii zwracały mistrzowi inflanckiemu uwagę na to, iż pomoc ze strony Litwy może poważnie ograniczyć rodzące się zbliżenie Wielkiego Księstwa Moskiewskiego z krymskimi Tatarami⁸⁴.

Szwedzi mieli w rękę jeszcze jeden argument — podobnie jak władze Rewla, byli zainteresowani blokadą handlu, jaki prowadziła z Rosjanami poprzez Narwę m.in. Lubeka (sprzymierzona wówczas z Danią)⁸⁵. Władze Rewla już w połowie 1558 r. zwracały się do mistrza inflanckiego z prośbą o pomoc w powstrzymaniu płynących do Narwy — z pominięciem Rewla — lubeckich statków, wiozących broń i proch⁸⁶. Równocześnie niektórzy kupcy rewelscy zaczęli wyposażać swoje okręty w broń oraz załogi, oczekując już tylko na listy kaperskie wystawione przez wielkiego mistrza⁸⁷. Ten początkowo zwlekał z decyzją,

⁸¹ Po klęsce wojsk zakonnych pod Ermes (2 VIII 1560 r.), zdobyciu Fellina i schwytaniu byłego mistrza inflanckiego Johanna Wilhelma von Fürstenberg, moskiewscy dowódcy wysłali do władz Rewla (29 VIII 1560 r.) kolejny list z żądaniem poddania się miasta władzy cara, zob. A. Л. Хорошкевич, op. cit., s. 245; w sprawie wcześniejszych tego typu listów zob. Renner, s. 203–204; Schirren, Bd. 2, nr 278 (21 VII 1558 r.); Bd. 1, nr 78 (23 VII 1558 r.). Ponadto przez cały 1560 r. oddziały moskiewskie pustoszyły tereny Harii i Wieku, zapuszczając się nawet w sąsiedztwo Rewla, gdzie 11 września doszło do starcia mieszczan rewelskich z moskiewskim oddziałem, zob. S. Karwowski, op. cit., s. 67; H. von zur Mühlen, *Reval vom 16. bis zu 18. Jahrhundert*, s. 58; J. Heyde, *Bauer*, s. 26. Więcej o starciu przy drodze do Parnawy, zob. *Chronica der Prouinz Lyfflandt, dorch Balthasar Russowen* [w:] *Scriptores rerum Livonicarum. Sammlung der wichtigsten Chroniken und Geschichtsdenkmale von Liv, Ehst- und Kurland*, Bd. 2, Riga-Leipzig 1848, s. 62; Schirren, Bd. 6, Reval 1879, nr 757 (18 IX 1560 r.); J. Kivimäe, *Das Scharmützel hinter dem Jerusalemer Berg Anno 1560* [w:] *Die Revaler Schwarzenhäupter. Geschichte und Schätze der Bruderschaft der Schwarzenhäupter*, hrsg. v. J. Kreem, U. Oolup, Tallinn 1999, s. 67–83.

⁸² Nie jest wykluczone, że niepokoje wśród estońskich chłopów były przynajmniej częściowo inspirowane przez stronę moskiewską, por. Schirren, Bd. 2, nr 206 (15 IV 1558 r.). O buncie chłopskim z jesieni 1560 r. na północy Inflant, zob. S. Karwowski, op. cit., s. 67–68; J. Heyde, *Bauer*, s. 26–29; A. Ritscher, op. cit., s. 41.

⁸³ J. Jasnowski, op. cit., s. 275; W. Czapliński, *Stanowisko*, s. 395–404; A. Ritscher, op. cit., s. 42. Eryk XIV wiedział o tych kłopotach i próbował je wykorzystać, zalecając swoim wysłannikom nawiązanie kontaktów z nieopłacanymi zaciężnymi Zakonu w Rewlu, zob. Schirren, Bd. 6, nr 872 (początek stycznia 1561 r.), 878 (16 I 1561 r.); S. Arnell, op. cit., s. 145.

⁸⁴ Schirren, Bd. 4, nr 496; K. Rasmussen, op. cit., s. 163.

⁸⁵ Por. S. Bodniak, *Polska a Baltyk*, s. 152 nn.

⁸⁶ Schirren, Bd. 1, nr 52; H. von zur Mühlen, *Reval vom 16. bis zu 18. Jahrhundert*, s. 58; A. Ritscher, op. cit., s. 33.

⁸⁷ Zob. Renner, s. 190.

po części w związku z dużą aktywnością dyplomatyczną Lubeki, interweniującej w obronie swych interesów m.in. na dworze cesarza Ferdynanda I, formalnie nadal seniora inflanckiej gałęzi zakonu krzyżackiego. Ostatecznie wyraził jednak zgodę na prowadzenie tego typu działań⁸⁸, co zaowocowało wzmożoną aktywnością rewelskich kaprów, których głównym zadaniem było blokowanie szlaków morskich prowadzących do Narwy⁸⁹. Blokada nie przyniosła oczekiwanych rezultatów, mimo że w maju 1560 r. mistrz inflancki rozpoczął akcję werbowania kaprów do walki z żeglugą narewską także poza granicami kraju (m.in. w Gdańsku)⁹⁰. Stało się jasne, że blokada Narwy będzie skuteczna⁹¹ jedynie przy wsparciu Szwecji, a przede wszystkim jej floty⁹².

Mimo zapewnień Zygmunta Augusta o nadciągającej pomocy, przesyłanych mistrzowi inflanckiemu od końca 1559 r.⁹³, wiosną tego roku w Inflantach nie było jeszcze sił litewskich, mogących przyjść z realnym wsparciem oddziałom zakonnym⁹⁴. Na płynące ze strony litewskiej propozycje obsadzenia zagrożonych przez oddziały moskiewskie zamków zakonnych i arcybiskupich własnymi załogami, szczególnie strona zakonna (przede wszystkim marszałek krajowy Philipp Schall von Bell), reagowała dość podejrzliwie, powątpiewając w skuteczność takiej taktyki i obawiając się całkowitego uzależnienia od Litwinów⁹⁵. Ostatecznie nie doszło do masowego przejścia zamków zakonnych przez litewskie załogi⁹⁶, a dowodzone przez Hieronima Chodkiewicza, Aleksandra Połubińskiego i Jana Chodkiewicza oddziały zaczęły przekraczać Dźwinę dopiero w czerwcu i lipcu 1560 r., kończąc to zadanie na początku sierpnia⁹⁷. Mimo próśb mistrza inflanckiego, siły Chodkiewicza ograniczyły się do defensywnych działań, obsadzając niektóre zamki w środkowej części Inflant i przyczyniając się swoją obecnością

⁸⁸ Schirren, Bd. 2, nr 262. Zob. tamże, Bd. 1, nr 73 (27 VI 1558 r.). Por. A. Ritscher, op. cit., s. 33, 37.

⁸⁹ Więcej na temat ich działalności zob. A. Spreckelsen, *Die Revalschen Freibeuter in den Jahren 1558–1561*, Beiträge zur Kunde Est-, Liv- und Kurlands, Bd. 6, H. 2–3, Reval 1902, s. 103–125; S. Bodniak, *Polska a Bałtyk*, s. 134; A. Ritscher, op. cit., s. 37–39.

⁹⁰ S. Bodniak, op. cit., s. 48, 56, 58–59, 65.

⁹¹ Por. A. Ritscher, op. cit., s. 43–44.

⁹² O ówczesnej flocie szwedzkiej zob. S. Bodniak, op. cit., s. 148–149.

⁹³ Zob. Schirren, Bd. 4, nr 451, 493. Por. J. Jasnowski, op. cit., s. 259; M. Plewczyński, *Połubiński (Połubieński) Aleksander Iwanowicz* [w:] PSB, t. 27, s. 356.

⁹⁴ K. Rasmussen, op. cit., s. 159. Myli się A. Januszkiewicz, podając że już w październiku 1559 r. do południowo-wschodniej części Inflant udał się Jan Chodkiewicz, z zadaniem przejścia miejscowych zamków (A. Januškevič, *Między królami, Między królami: kształtowanie kariery politycznej Jana Chodkiewicza w przededniu umii lubelskiej 1569* [w:] *Faworycy i opozycjoniści. Król a elity polityczne w Rzeczypospolitej XV–XVIII wieku*, red. M. Markiewicz, R. Skowron, Kraków 2006, s. 168). Wprawdzie już jesienią dotarli tam królewscy rewizorzy, wysłani przez Zygmunta Augusta w celu zweryfikowania stanu umocnień i załóg zamków przekazanych królowi przez Zakon i abpa ryskiego na mocy układów z 31 VIII i 15 IX 1559 r., ale niewielkie siły litewskie, przeznaczone do ich obsadzenia (pod dowództwem Jana Chodkiewicza i Jerzego Zenowicza), stały beczynnymi na granicy inflanckiej jeszcze w pierwszych miesiącach 1560 r., zob. J. Jasnowski, op. cit., s. 257–260.

⁹⁵ K. Rasmussen, op. cit., s. 159–161; por. J. Jasnowski, op. cit., s. 262–264, 267, 269.

⁹⁶ Por. Renner, s. 336–337.

⁹⁷ J. Jasnowski, *Chodkiewicz Hieronim* [w:] PSB, t. 3, s. 359; tenże, *Mikołaj Czarny Radziwiłł*, s. 264; K. Rasmussen, op. cit., s. 161–162; M. Ferenc, *Mikołaj Radziwiłł „Rudy”*, s. 215–217.

do przerwania przez oddziały moskiewskie oblężenia Wenden⁹⁸. Chodkiewicz, stroniący od współdziałania z armią zakonną, nie podjął ryzyka uderzenia na północ, a więc wmięszania się w walki toczące się tam z udziałem sił rosyjskich. Po części był to efekt przyjętej w latach 1559–1560 przez Litwinów taktyki, która zakładała unikanie starć z wojskami moskiewskimi w związku obowiązującym rozejmem (do marca 1562 r.), a jednocześnie realizacja planów królewskich, zmierzających do całkowitego podporządkowania inflanckiej gałęzi zakonu krzyżackiego, bardziej skłonnej do ustępstw w przypadku zwiększenia naporu ze strony Moskwy⁹⁹. Z drugiej strony należy mieć na uwadze, że zwolennicy siłowego rozwiązania konfliktu o Inflanty — Hieronim Chodkiewicz, Mikołaj Radziwiłł „Rudy” czy Stanisław Dowojna¹⁰⁰, należeli na Litwie do wyraźnej mniejszości. Wśród magnaterii litewskiej, poza nielicznymi okresami, dominowały nastroje pacyfistyczne, skutecznie blokujące podejmowanie wszelkich akcji ofensywnych na inflanckim teatrze działań¹⁰¹, który ponadto dla ogółu szlachty litewskiej stanowił odległą i mało ważną arenę konfliktu z Moskwą¹⁰². Ostatecznie kunktatorstwo strony litewskiej spowodowało, że na początku 2. połowy sierpnia 1560 r. w ręce rosyjskie wpadł Fellin, jedna z kluczowych twierdz w centralnej części Inflant, w której schronił się były mistrz inflancki Johann Wilhelm von Fürstenberg¹⁰³.

Pod wpływem niepokojących informacji napływających z Inflant, Zygmunt August zintensyfikował próby zainteresowania problemem najbardziej wpływowych osób w Koronie. 25 IV 1560 r. król wystosował do „panów rad koronnych” list, w którym przedstawiał inicjatywę zwołania sejmu koronnego, mającego na celu rozpatrzenie kwestii obrony granic Inflant, a także Litwy¹⁰⁴. Od wiosny 1560 r. do aktywnego zaangażowania się w problem inflancki, zaczął usilnie namawiać koroniarzy także książę pruski Albrecht, realizujący własną politykę względem Inflant. Początkowo spotykał się jednak z dość powszechną niechęcią¹⁰⁵.

Tymczasem w Inflantach oddziały litewskie zaczęły się przemieszczać w kierunku Rewla. Wczesną jesienią 1560 r., podczas rozmów wysłanników Gotarda Kettlera z Janem i Hieronimem Chodkiewiczami w Selburgu, poruszono kwestię

⁹⁸ J. Jasnowski, *Chodkiewicz Hieronim*, s. 360 nn.; tenże, *Mikołaj Czarny Radziwiłł*, s. 265; M. Ferenc, op. cit., s. 217.

⁹⁹ H. Lulewicz, *Radziwiłł Mikołaj zwany Rudym* [w:] PSB, t. 30, s. 324; A. Sucheni-Grabowska, op. cit., s. 505 nn.

¹⁰⁰ Por. J. Jasnowski, *Chodkiewicz Hieronim*, s. 360.

¹⁰¹ K. Rasmussen, op. cit., s. 162; A. Januškevič, *Unia lubelska a wojna inflancka: wzajemna współzależność na tle polityki wewnętrznej Litwy* [w:] *Unia lubelska z 1569 roku. Z tradycji unifikacyjnych I Rzeczypospolitej*, red. T. Kempa, K. Mikulski, Toruń 2011, s. 47–48.

¹⁰² Zob. tamże, s. 45. Por. A. Dziarnowicz, *Inflanty w źródłach i świadomości społeczeństwa Wielkiego Księstwa Litewskiego w drugiej połowie XVI i w XVII wieku* [w:] *Wojny północne w XVI–XVIII wieku w czterechsetlecie bitwy pod Kircholmem*, red. B. Dybaś, współpraca A. Ziemełwska, Toruń 2007, s. 63–70.

¹⁰³ H. von Brackel, op. cit., s. 124–127; J. S. Seibertz, op. cit., s. 73–74; J. Jasnowski, *Mikołaj Czarny Radziwiłł*, s. 265; K. Rasmussen, op. cit., s. 162; M. Ferenc, op. cit., s. 217–218.

¹⁰⁴ A. Dembińska, op. cit., s. 30.

¹⁰⁵ Tamże, s. 31–32; W. Czaplinski, *Nowa praca duńska o kwestii inflanckiej w drugiej połowie XVI w.*, „Zapiski Historyczne”, t. 39, 1974, z. 2, s. 109.

obsadzenia Rewla litewską załogą. Był to efekt napływających z tego miasta niepokojących sygnałów, świadczących o tym, że przewagę zyskuje tam opcja zerwania z Zakonem i przyjęcia zwierzchności szwedzkiej¹⁰⁶. Kettler wyrażał zgodę na wysłanie litewskiej załogi do Rewla, w związku z czym na przełomie jesieni i zimy tego roku, wśród wojsk zaciężnych gromadzonych w Wilnie z myślą o obsadzeniu zamków inflanckich, znalazło się 300 pieszych (roty Jakuba (Jana?) Modrzewskiego vel Modrzejewskiego i Talickiego vel Talibskiego), którym powierzono zadanie dotarcia do stolicy Harii i Wironii. Zygmunt August planował wsparcie tego oddziału dodatkowymi 600 konnymi, ale ostatecznie do tego nie doszło¹⁰⁷. Pod koniec 1560 r. w Koronie pojawiły się nawet fałszywe wiadomości o rzekomym dowodzeniu jednostkami wysłanymi w kierunku Rewla przez samego Mikołaja Radziwiłła „Czarnego”¹⁰⁸, chociaż w rzeczywistości przemieszczanie się oddziałów litewskich przeznaczonych do obsadzenia Rewla przebiegało bardzo powoli¹⁰⁹. Misję przekonania władz rewelskich do przyjęcia litewskiej załogi powierzono Jostowi Claudiusowi, który pod koniec 1560 r. przebywał w Rydze w składzie poselstwa przysłanego przez rewlan na rozmowy z Radziwiłłem¹¹⁰. W styczniu 1561 r. władze rewelskie wyraziły na to zgodę, mając poręczenie Gotarda Kettlera, że z chwilą zakończenia działań wojennych litewscy żołnierze zostaną wycofani z miasta¹¹¹.

Według relacji jednego z członków rewelskiego Bractwa Czarnogłowych, już 16 I 1561 r. zaczęto w mieście przygotowywać kwaterę dla królewskiej załogi, mającej bronić miasta przed oddziałami moskiewskimi. „Polacy” — jak ich określa źródło — w sile 160 ludzi, przybyli do miasta 27 stycznia i zostali zakwaterowani wewnątrz murów miejskich, w budynku opróżnionej specjalnie dla nich szkoły¹¹². Z kolei Józef Jasnowski podaje, że oddziały litewskie ekspediowane do

¹⁰⁶ Por. S. Arnell, op. cit., s. 135 nn.; A. Ritscher, op. cit., s. 43.

¹⁰⁷ Schirren, Bd. 6, nr 810 (14 X 1560 r.), 892 (4 II 1561 r.); J. Jasnowski, op. cit., s. 274, 277, 279. Por. A. H. Янушкевич, *Ливонская война. Вильно против Москвы 1558–1570*, Москва 2013, s. 171, gdzie autor, w oparciu o dane z Metryki Litewskiej podaje, że piesze roty „Jana Modrzewskiego” (poległego w sierpniu 1561 r. przy oblężeniu zamku Taurus, zob. M. Ferenc, op. cit., s. 224) i „Wawrzyńca Talipskiego” liczyły po 100 ludzi. Z listu Zygmunta Augusta do Mikołaja Radziwiłła „Rudego” z 1 X 1568 r. wynika, że najprawdopodobniej ów „Talibski” również walczył pod zamkiem Taurus (*Listy króla Zygmunta Augusta do Radziwiłłów*, oprac., wstęp i komentarze I. Kaniewska, Kraków 1997, nr 326, s. 549).

¹⁰⁸ J. Jasnowski, *Mikołaj Czarny Radziwiłł*, 271, przyp. 70. Dodajmy, że na przełomie 1560 i 1561 r. Mikołaj Radziwiłł „Czarny” przebywał w rzeczywistości we Wilnie (zob. tamże, s. 407).

¹⁰⁹ Por. list mistrza inflanckiego do króla Zygmunta Augusta z 4 XII 1560 r. (Schirren, Bd. 6, nr 854), a także list Gotarda Kettlera do Mikołaja Radziwiłła „Czarnego” z 21 XII 1560 r. (tamże, nr 857).

¹¹⁰ J. Jasnowski, op. cit., s. 271–272, 274.

¹¹¹ S. Arnell, op. cit., s. 157, przyp. 1; J. Jasnowski, op. cit., s. 274. Por. A. Ritscher, op. cit., s. 43, gdzie autor opisuje stanowisko władz Rewla wobec propozycji przysłania litewskiej załogi w dużym uproszczeniu. Zob. też wcześniejszą korespondencję Gotarda Kettlera z władzami Rewla, dotyczącą sprawy litewskiej załogi: Schirren, Bd. 6, nr 770 (29 IX 1560 r.), 811 (14 X 1560 r.), 848 (21 XI 1560 r.).

¹¹² *Einquartierung polnischer Truppen in die Stadtschule zu Reval Anno 1561*, Beiträge zur Kunde Ehist-, Liv- und Kurlands, Bd. 1, H. 1, Reval 1868, s. 92–93. Przybycie „polskiego” oddziału opisuje też Balthasar Russow (*Chronica der Provinz Lyfflandt*, s. 63), ale bez dokładnej datacji tego wydarzenia. Zob. listy Justusa Clodta do mistrza inflanckiego, pisane z Rewla: 28 I 1561 r. (Schirren, Bd. 6, nr 886) i 29 I 1561 r. (tamże, nr 887); E. von Nottbeck, op. cit., s. 196.

Rewla w połowie stycznia 1561 r., dotarły do miasta dopiero w marcu¹¹³. Najpewniej miał tu jednak na myśli kolejną grupę żołnierzy. Ich przybycie zbiegło się ze wzmożeniem proszwedzkiej agitacji w mieście, co zaowocowało oporem władz rewelskich wobec żądania wpuszczenia w obręb miejskich umocnień przybyłego oddziału. Ostatecznie do miasta wkroczyła tylko jego część (piesza rota Talickiego vel Talibskiego), która miała jednak poważne problemy z objęciem zamku, zajmowanego przez nieopłaconych zaciężnych zakonnych, a ponadto uwikłała się w starcia z żołnierzami miejskimi. Litewska załoga doświadczała też niechęci ze strony wrogo nastawionych mieszkańców miasta¹¹⁴. Przykładowo, gdy 8 kwietnia doszło do starcia „Polaków” z niemieckimi (zakonnymi) zaciężnymi, którzy po wyparciu z zamku (w marcu)¹¹⁵ umocnili się w pobliskiej katedrze biskupiej, sympatia przyglądających się temu wydarzeniu rewlan była ewidentnie po stronie tych ostatnich¹¹⁶.

O problemach tych i niechęci mieszkańców Rewla do litewskiej załogi, król dowiedział się od członków rewelskiego poselstwa, które w kwietniu 1561 r. przebywało w Wilnie¹¹⁷, prosząc Zygmunta Augusta o pomoc w walce z żegluga narewska¹¹⁸. Polski władca próbował wpłynąć na tę sytuację informując rewlan — za pośrednictwem Claudiusa — o czynionych przygotowaniach do odsieczy, a także planowanych dostawach żywności dla Rewla¹¹⁹. Ostatecznie w początkach maja wysłał do Rewla Henryka Dohnę wspieranego przez Justusa Claudiusa, zaopatrzonego w instrukcję opracowaną przez Mikołaja Radziwiłła „Czarnego”. Królewski poseł, któremu towarzyszyły posiłki dla litewskiej załogi Rewla (50 konnych), miał domagać się zerwania wszelkich pertraktacji ze Szwedami oraz połączenia oddziałów miejskich z królewską załogą. Zygmunt August gwarantował także Rewlowi przywileje podobne do tych, jakie posiadał Gdańsk. Krążyły także pogłoski o planach wysłania kilku tysięcy litewskich Tatarów, mających zająć się osłoną miasta¹²⁰. Henryk Dohna po przybyciu do Parnawy próbował zorientować się w zamiarach przebywających w Rewlu przedstawicieli szwedzkiego króla¹²¹; wkrótce okazało się jednak, że sprawy w mieście zaszły już znacznie dalej, niż spodziewano się tego w Wilnie.

¹¹³ J. Jasnowski, *Mikołaj Czarny Radziwiłł*, s. 275. Podobnie (w oparciu o pracę Jasnowskiego) M. Ferenc, op. cit., s. 219, a wcześniej najprawdopodobniej również: K. Rasmussen, op. cit., s. 182, 206.

¹¹⁴ E. von Nottbeck, op. cit., s. 196–197, 199; S. Arnell, op. cit., s. 156–158; J. Jasnowski, *Mikołaj Czarny Radziwiłł*, s. 275, 277–279; W. Czaplinski, *Stanowisko państw skandynawskich*, s. 404; P. Johansen, H. von zur Mühlen, op. cit., s. 55; A. Л. Хорошкевич, op. cit., s. 266. Por. Renner, s. 338 nn.

¹¹⁵ W początkach marca zamek był jeszcze w rękach zaciężnych zakonnych (zob. E. von Nottbeck, op. cit., s. 196). Pod koniec miesiąca wysłannicy Eryka XIV zastali tu już „Polaków”, zob. Schirren, Bd. 6, nr 916.

¹¹⁶ Zob. Schirren, Bd. 6, nr 925 (10 IV 1561 r.); Bd. 7, nr 927 (11 IV 1561 r.). W starciu poległo 7 „Polaków” oraz 3 Niemców; wśród obserwujących walkę gapiów odzywały się głosy „dass man alle Polackenn erschlagen solte” (tamże, nr 927).

¹¹⁷ W jego składzie byli: Justus Claudius (Jost Clodt), syndyk Rewla i Salomon Henning, znany kronikarz.

¹¹⁸ S. Bodniak, *Polska a Bałtyk*, s. 59–60.

¹¹⁹ J. Jasnowski, *Mikołaj Czarny Radziwiłł*, s. 275–276.

¹²⁰ Tamże, s. 277–278.

¹²¹ Schirren, Bd. 7, Reval 1880, nr 983 (3 VI 1561 r.); S. Arnell, op. cit., s. 173, przyp. 1.

Podjęte przez Zygmunta Augusta starania nie miały już szans na powodzenie, tym bardziej, że docierały do niego niepełne, a czasami bałamutne informacje na temat sytuacji w Rewlu¹²². Tymczasem już w marcu przeważała w mieście opcja związania się ze Szwecją¹²³, a wkrótce zaczęło tu docierać zaopatrzenie i pierwsze szwedzkie oddziały¹²⁴. W tej sytuacji władze rewelskie wzmogły naciski na litewską załogę, zmuszając ją ostatecznie (w maju?) do opuszczenia miasta¹²⁵. Jeszcze przez jakiś czas w rękach zaciężnych zakonnych znajdował się rewelski zamek i katedra, ale i z nimi Szwedzi doszli w 2. połowie czerwca do porozumienia, wykorzystując wewnętrzne napięcia i ich konflikt z zakonnym „namiestnikiem” Casparem von Oldenbockum¹²⁶. Ostatecznie 6 VI 1561 r. miasto poddało się pod panowanie szwedzkie, podobnie uczyniła dwa dni wcześniej szlachta z Harii i Wironii (4 czerwca). Rewel otrzymał od króla szwedzkiego potwierdzenie przywilejów (8 sierpnia), a wkrótce również obietnicę zablokowania portu w Narwie¹²⁷. Liczba mieszczan rewelskich składających przysięgę na wierność królowi szwedzkiemu (280 osób) dowodziła, że grono zwolenników utrzymania związków z Litwą przestało tu odgrywać większą rolę¹²⁸. Okoliczności przejścia Rewla przez Szwedów zrelacjonował Zygmunтови Augustowi Salomon Henning, który przybył do Wilna w połowie czerwca¹²⁹.

Rosnące zagrożenie litewskich interesów w Rewlu, a następnie jego przejście pod władzę szwedzką, skłoniły Zygmunta Augusta do podjęcia aktywniejszej polityki względem północnych Inflant¹³⁰. Przywrócenia kontroli nad Rewlem domagał się od króla także Kettler¹³¹. W połowie czerwca 1561 r. do obozu pod Selburgiem, gdzie od kwietnia miała gromadzić się szlachta litewska oraz zaciężni, udał się z Wilna Mikołaj Radziwiłł „Rudy”. Ze zgromadzonymi oddziałami miał

¹²² Por. Schirren, Bd. 7, nr 942 (25 IV 1561 r.); J. Jasnowski, op. cit., s. 279.

¹²³ Postarali się o to wysłannicy króla Eryka XIV, oddelegowani do Rewla pod koniec lutego 1561 r., zob. Schirren, Bd. 6, nr 906–908. Por. ich raport dla szwedzkiego monarchy, sporządzony 30 marca, wkrótce po przybyciu do Rewla (tamże, nr 916). Zob. E. von Nottbeck, op. cit., s. 197; S. Arnell, op. cit., s. 144 nn.; K. Rasmussen, op. cit., s. 204–206.

¹²⁴ S. Arnell, op. cit., s. 170; A. Ritscher, op. cit., s. 43.

¹²⁵ Zob. E. von Nottbeck, op. cit., s. 197; S. Karwowski, op. cit., s. 76; J. Jasnowski, op. cit., s. 278–279. Ludzi „Modrzejewskiego” („Modrzewskiego”), których wiosną nie wpuszczono do Rewla, planowano w połowie lipca skierować do Parnawy i Padis, zob. Schirren, Bd. 7, nr 1024 (19 VII 1561 r.).

¹²⁶ Schirren, Bd. 7, nr 977 (koniec maja 1561 r.), 1007 (25 VI 1561 r.); E. von Nottbeck, op. cit., s. 197–199; S. Arnell, op. cit., s. 170, 174; W. Hubert, *Wojny bałtyckie*, Warszawa 1938, s. 180.

¹²⁷ Schirren, Bd. 7, nr 984 (5 VI 1561 r.), 989 (6 VI 1561 r.); S. Karwowski, op. cit., s. 76–77; S. Arnell, op. cit., s. 171 nn.; P. Johansen, H. von zur Mühlen, op. cit., s. 55; W. Czapliński, *Stanowisko*, s. 404–405; J. Pirożyński, *Sejm warszawski roku 1570*, Kraków 1972, s. 13; H. von zur Mühlen, *Reval vom 16. bis zu 18. Jahrhundert*, s. 58–59; J. Heyde, *Bauer*, s. 29; A. Ritscher, op. cit., s. 43–44; J. Lewandowski, *Historia Estonii*, Wrocław-Warszawa-Kraków 2002, s. 72; A. A. Хорошкевич, op. cit., s. 266, 269; E. Küng, „Paludes kristlikku päästmist ja kaitsset”. *Eestimaa seisuste allistumine Rootsi võimule 1561. aasta suvel*, TUNA, Bd. 14: 2012, H. 3 (52), s. 88–98. Por. W. Konopczyński, *Dzieje Polski nowożytnej*, s. 143.

¹²⁸ *Das Revaler Bürgerbuch 1409–1624*, hrsg. v. O. Greiffenhagen (Publikationen aus dem Revaler Stadtarchiv, Nr. 6), Reval 1932, s. XIV, 76–80; A. Ritscher, op. cit., s. 93.

¹²⁹ J. Jasnowski, op. cit., s. 278.

¹³⁰ Por. W. Froese, op. cit., s. 148.

¹³¹ M. Ferenc, *Mikołaj Radziwiłł „Rudy”*, s. 222.

wyruszyć, zgodnie z poleceniem króla, w głąb Inflant, z zadaniem odzyskania Rewla. Wkrótce po przybyciu do Selburga Radziwiłł „Rudy” wystosował pismo skierowane do władz Rewla i miejscowego rycerstwa, wzywające ich do posłuszeństwa względem mistrza inflanckiego¹³². Wydał także rozkaz wzmocnienia załogi w Parnawie¹³³. Zwolennikiem planu szybkiego uderzenia na miasto był Mikołaj Radziwiłł „Czarny”, który również planował rychły wyjazd do Inflant¹³⁴. Równolegle pojawiła się także pogłoska o wyjeździe Zygmunta Augusta na inflancki front, gdzie miałby osobiście stanąć na czele sił litewskich oraz posiłków z Korony¹³⁵. Najprawdopodobniej pod koniec czerwca król zaczął jednak zmieniać zdanie. W związku z opóźnianiem się koncentracji oddziałów, wyprawa rozpoczęła się dopiero w początkach sierpnia i zakończyła po zdobyciu zamku Taurus (przełom sierpnia i września), zajętego przez Rosjan. W pełni świadomie i zgodnie z wolą króla zrezygnowano z podejmowania uderzenia na Rewel¹³⁶.

Tuż przed poddaniem się Rewla Szwedom, Zygmunt August podjął działania, mające na celu wzmocnienie sił litewskich operujących w Inflantach posiłkami z Korony. W tym celu na jego rozkaz zaciągnięto ok. 3–3,7 tys. zaciężnych, którzy pod wodzą kasztelana lubelskiego Floriana Zebrzydowskiego wyruszyli wczesnym latem 1561 r. do Inflant¹³⁷. Współdziałanie tych oddziałów z żołnierzami litewskimi, pozostającymi pod rozkazami Mikołaja Radziwiłła „Rudego”, nie było idealne, co wywarło wpływ na efektywność prowadzonych w Inflantach operacji¹³⁸. Dodajmy, że podobnie wyglądała współpraca z inflanckimi „sojuznikami” i to zarówno w przypadku Litwinów, jak i żołnierzy koronnych. Oficerowie litewscy i koronni nierzadko mieli problemy z porozumiewaniem się¹³⁹, co w połączeniu z niewielką znajomością miejscowych obyczajów i kraju, w którym przyszło im działać, często przynosiło opłakane skutki. U schyłku 1561 r. pojawił się także problem z wypłatą żołdu dla polskich zaciężnych operujących

¹³² Schirren, Bd. 7, nr 1010 (28 VI 1561 r.).

¹³³ Por. tamże, nr 1011 (29 VI 1561 r.).

¹³⁴ Zob. jego list do Gotarda Kettlera, pisany z Wilna 20 VI 1561 r. (Schirren, Bd. 7, nr 1003).

¹³⁵ M. Ferenc, op. cit., s. 220; A. Sucheni-Grabowska, op. cit., s. 524.

¹³⁶ J. Jasnowski, *Mikołaj Czarny Radziwiłł*, s. 278–280; H. Lulewicz, *Radziwiłł Mikołaj zwany Rudym*, s. 324; M. Ferenc, op. cit., s. 220–227.

¹³⁷ J. Jasnowski, op. cit., s. 273–274; S. Bodniak, *Polska a Bałtyk*, s. 59; H. Lulewicz, *Gniewów o unię ciąg dalszy. Stosunki polsko-litewskie w latach 1569–1588*, Warszawa 2002, s. 31; G. Błaszczuk, op. cit., s. 140; M. Ferenc, op. cit., s. 219–220, 225–226.

¹³⁸ Por. J. Jasnowski, op. cit., s. 298; M. Ferenc, *Polska i Polacy w korespondencji Radziwiłłów do 1569 roku*, [w:] *Проблемы интеграции и инкарнации*, s. 78 nn.

¹³⁹ Problem ów dostrzegł Zygmunt August, pisząc 21 VIII 1564 r. z Wojnic do Mikołaja Radziwiłła „Czarnego” w sprawie kandydatów na komisarzy, przewidzianych do wysłania do Inflant: „Marszałek nasz pan Jurii Ciskiewicz [Jerzy Tyszkiewicz — P.A.J.] a pan Szemiót, acz są dobrzy słudzy naszzy i ludzie baczni, jako ich nam W. M. na tę posługę zalecasz, wszakoż niezda się nam ich tam posyłać, gdyż jeden s nich ani łacińskiego ani niemieckiego języków nieumie, a drugi częściej choruje niż zdrów bywa”. (*Listy oryginalne Zygmunta Augusta do Mikołaja Radziwiłła Czarnego, wojewody wileńskiego marszałka i kanclerza W. X. L., Xięcia na Ołyce i Nieświeżu; brzeskiego, szawelskiego, kowieńskiego i boryssowskiego etc. starosty [...]*, wyd. S. A. Lachowicz, Wilno 1812, nr CXXII, s. 221; por. J. Jasnowski, op. cit., s. 318). Znajomość języka niemieckiego i łacińskiego, a także niemieckich obyczajów, miały być z kolei jedną z przyczyn wyznaczenia na dowódcę oddziałów litewskich ekspediowanych do Inflant jesienią 1559 r. młodego Jana Chodkiewicza, zob. A. Januškevič, *Między królem a Radziwiłłami*, s. 168.

w Inflantach, co negatywnie wpłynęło na efektywność prowadzonych działań i zmusiło Zygmunta Augusta do gorączkowych poszukiwań środków na opłacenie wojska¹⁴⁰. Król mimo wszystko nie zamierzał rezygnować z Rewla. Miasto zostało zatem wspomniane w *Pacta Subiectionis*, dokumencie podpisanym w Wilnie 28 XI 1561 r., w dniu zaprzysiężenia królowi aktu poddania Inflant przez abpa ryskiego Wilhelma, mistrza inflanckiego Gotarda Kettlera, reprezentantów Zakonu, inflanckiego rycerstwa i niektórych miast¹⁴¹. Zygmunt August zagwarantował Kettlerowi, że w przypadku odzyskania Rewla i Księstwa Estonii na drodze układów, względnie siłą, otrzyma on za nie rekompensatę w nadaniach ziemskich lub gotówce, pod warunkiem jednak, że wcześniej zwróci koszty działań wojennych podejmowanych przez Zygmunta Augusta wobec szwedzkiego władcy przy przejmowaniu tych terenów¹⁴².

Tymczasem Szwedzi, po umocnieniu pozycji w Rewlu, rozpoczęli starania o rozszerzenie swojego panowania w Estonii, a także nasilili zabiegi mające na celu pozyskanie Rygi¹⁴³. Załoga stacjonująca w Parnawie z ramienia mistrza inflanckiego i króla polskiego czuła się zagrożona z ich strony już w 2. połowie czerwca 1561 r.¹⁴⁴ W liście do Mikołaja Radziwiłła „Czarnego”, pisanym z Łomży 5 I 1562 r., król ostrzegał przed ofensywą szwedzką, która wychodząc z Rewla, miała docelowo doprowadzić do zajęcia Parnawy¹⁴⁵. Przewidywania królewskie ziściły się bardzo szybko. Oddziały szwedzkie obległy miasto 30 V 1562 r., zdobywając je w początkach czerwca¹⁴⁶. Był to poważny cios dla pozycji litewskich w północnych i środkowych Inflantach, przede wszystkim z powodu znaczenia parnawskiego portu dla dostaw ewentualnych posiłków i zaopatrzenia.

„Sprawa inflancka” była dyskutowana obszernie podczas sejmu w Piotrkowie na przełomie 1562 i 1563 r. Rozmowy dotyczyły kwestii inkorporacji Inflant do Wielkiego Księstwa Litewskiego, czego ostatecznie nie udało się przeforsować¹⁴⁷. Głos podczas dyskusji zabierał sam król, ale o utracie Rewla nie wspominał.

¹⁴⁰ J. Jasnowski, op. cit., s. 294–295; M. Ferenc, *Mikołaj Radziwiłł „Rudy”*, s. 227–231.

¹⁴¹ Na temat pertraktacji poprzedzających uroczystość, jak również jej znaczenia, zob. J. Jasnowski, op. cit., s. 288–293; E. Kuntze, *Organizacja Inflant w czasach polskich* [w:] *Polska a Inflanty* (Pamiętnik Instytutu Bałtyckiego, [t.] 39), Gdynia 1939, s. 8–10; J. Heyde, *Zwischen Kooperation und Konfrontation: Die Adelspolitik Polen-Litauens und Schwedens in der Provinz Livland 1561–1650*, „Zeitschrift für Ostmitteleuropa-Forschung”, Bd. 47, 1998, H. 4, s. 544 nn.; G. Błaszczuk, op. cit., s. 139–140; M. Ferenc, op. cit., s. 229; A. Sucheni-Grabowska, op. cit., s. 510 nn.; A. Bues, *Włączenie Księstwa Kurlandii i Semigalii do Rzeczypospolitej polsko-litewskiej w czasach Unii Lubelskiej* [w:] *Проблемы интеграции и инкарпации*, s. 94 nn.

¹⁴² *Kurland. Vom polnisch-litauischen Lehnsherzogtum zur russischen Provinz. Dokumente zur Verfassungsgeschichte 1561–1795*, hrsg. v. E. Oberländer, V. Keller, Paderborn-München-Wien-Zürich 2008, nr 1, s. 68–71.

¹⁴³ Por. J. Jasnowski, op. cit., s. 301–302.

¹⁴⁴ Schirren, Bd. 7, nr 1006 (24 VI 1561 r.).

¹⁴⁵ *Listy oryginalne Zygmunta Augusta do Mikołaja Radziwiłła Czarnego*, nr LXXIV, s. 133–134; *Listy króla Zygmunta Augusta do Radziwiłłów*, nr 211, s. 358–359.

¹⁴⁶ S. Arnell, op. cit., s. 248–250; J. Jasnowski, op. cit., s. 308; W. Czaplński, *Przymierze*, s. 100.

¹⁴⁷ H. Lange, *Der Streit zwischen dem Erzbischof Wilhelm und dem Rigaschen Domkapitel wegen der erledigten Propstei 1561*, Mitteilungen aus der livländischen Geschichte, Bd. 21, Riga 1911–1928, s. 70; J. Jasnowski, op. cit., s. 313–314; A. Dembińska, op. cit., s. 89;

„Zaboru” Rewla przez szwedzkiego króla nie uznała żadna z zainteresowanych stron. Posłowie Iwana Groźnego, którzy 12 VI 1562 r. przybyli do Sztokholmu ratyfikować 20-letni rozejm szwedzko-rosyjski, odmówili podpisania osobnego dokumentu, potwierdzającego przejście Rewla pod władzę Szwecji¹⁴⁸. Bez konkretnej odpowiedzi wyjechali też szwedzcy posłowie, którzy pod koniec marca 1563 r. odwiedzili Iwana, domagając się uznania szwedzkich praw do Rewla i Parnawy¹⁴⁹. Z kolei wysłannicy Zygmunta Augusta, którzy latem 1562 r. prowadzili rozmowy z Erykiem XIV, byli skłonni zgodzić się w odniesieniu do spornych miast (w tym Rewla i Parnawy) na niezależny arbitraż, a nawet na ich przekazanie królowi szwedzkiemu w lenno, pod warunkiem udzielenia pożyczki i zawarcia sojuszu przeciwko Iwanowi Groźnemu; propozycje te pozostały jednak bez odzewu¹⁵⁰. Jednocześnie przyjęty na audiencji w Kopenhadze 26 VIII 1562 r. poseł od króla Zygmunta Augusta, akcentował — z nadzieją zerwania porozumienia duńsko-rosyjskiego — duńskie prawa do Rewla, wypominając równoległe bezprawie szwedzkiego zaboru miasta¹⁵¹.

Władca państwa polsko-litewskiego nie ograniczył się do dyplomatycznych wybiegów, w których zresztą gustował. Już 23 VII 1562 r. podjął decyzję o objęciu zakazem żeglugi portów w Rewlu i Parnawie (zajętej przez Szwedów na początku czerwca 1562 r.), nakazując swym kaprom przechwytywanie kierujących się tam statków¹⁵². Na więcej król pozwolić sobie nie mógł, bo i tak działania wojenne nie były zbyt popularne wśród polskiej szlachty, co uwidoczniło się chociażby na przełomie 1561/1562 r. podczas jego spotkania z senatem w Łomży¹⁵³. Kaprów Zygmunta Augusta można było spotkać w pobliżu Rewla także w kolejnych latach. Ich próby blokady handlu narewskiego nie miały jednak większych szans powodzenia, tym bardziej, że zarówno cesarz niemiecki, jak i władca duński czy władze Lubeki, nie byli zainteresowani realizacją postulatów Zygmunta Augusta w tej kwestii¹⁵⁴. W praktyce dochodziło do licznych przypadków zwalczania kaprów polskiego króla przez okręty floty duńskiej, od 1563 r. formalnie sojuszniczej. Wydarzenie tego typu miało miejsce chociażby w 1567 r., gdy wskutek akcji duńskiego namiestnika Gotlandii, „polskim strażnikiem” odebrano trzy statki, przejęte przez nich w rejonie Rewla¹⁵⁵.

Efektom zajęcia Rewla przez Szwedów, a także podjętych przez nich w następnych miesiącach starań o rozszerzenie stanu posiadania w Inflantach, było zbliżenie króla Zygmunta Augusta z władcą Danii, Fryderykiem II. Prowadzone

A. Januszek-Sieradzka, „Potrzeba moskiewska” na sejmach koronnych w latach 60. XVI stulecia, *Teka Komisji Historycznej*. Oddział w Lublinie PAN, [t.] 9, 2012, s. 15–20.

¹⁴⁸ A. Л. Хорошкевич, op. cit., s. 297. Już na początku lipca 1561 r. donoszono z Rewla szwedzkiemu królowi o niezadowoleniu Rosjan z powodu złożonej mu przysięgi, zob. Schirren, Bd. 7, nr 1013.

¹⁴⁹ A. Л. Хорошкевич, op. cit., s. 342.

¹⁵⁰ S. Bodniak, *Kongres szczeciński na tle bałtyckiej polityki polskiej*, Kraków 1929, s. 5–6.

¹⁵¹ Tenże, *Polska a Bałtyk*, s. 50; A. Л. Хорошкевич, op. cit., s. 299–300.

¹⁵² S. Bodniak, op. cit., s. 49; S. Bodniak, Z. Skorupska, *Jan Kostka, kasztelan gdański, prezes Komisji Morskiej i rzecznik unii Prus z Koroną*, Gdańsk 1979, s. 67.

¹⁵³ Por. A. Dembińska, op. cit., s. 36–38; A. Sucheni-Grabowska, op. cit., s. 519 nn.; A. Januszek-Sieradzka, op. cit., s. 12–13

¹⁵⁴ Por. S. Bodniak, *Polska a Bałtyk*, s. 97–99, 101, 111, 143, 148–149, 153 nn.

¹⁵⁵ S. Bodniak, *Polska a Bałtyk*, s. 99; S. Bodniak, Z. Skorupska, op. cit., s. 183.

pertraktacje zwińczyło przymierze podpisane w Szczecinie 5 X 1563 r. i wymierzone w Szwecję¹⁵⁶. Zgodnie z jego postanowieniami Zygmunt August zgodził się ustąpić Duńczykom Parnawę i klasztor Padis, natomiast kwestię Rewla i innych spornych ziem obiecał rozstrzygnąć przy mediacji strony trzeciej. W rzeczywistości król nie miał zamiaru rezygnować z zamków i miast estońskich, a szczególnie Rewla, który był — według Stanisława Bodniaka — „głównym obiektem w polskim planie rewindykacji”, a w oczach królewskich — „miał [...] po Rydze największą cenę jako miejsce warowne, port i baza do walki z żeglugą do Wyborga i Narwy”¹⁵⁷. Eryk XIV odpowiedział na to zbliżenie 7-letnim rozejmem z Iwanem Groźnym, podpisanym na początku sierpnia 1564 r. i potwierdzającym szwedzkie prawa do Rewla i Parnawy¹⁵⁸.

Na przełomie 1564 i 1565 r. Zygmunt August rozpoczął przygotowania do nowej kampanii w Inflantach, planowanej na lato 1565 r. Środki na zaciąg oddziałów miał zapewnić nowy pobór, a także zastaw królewszczyzn, na co w kwietniu wyraził zgodę sejm obradujący w Piotrkowie¹⁵⁹. W zachowanych źródłach brak przykładów szczególnego artykułowania sprawy odebrania Szwedom Rewla, jednak król nie miał zamiaru rezygnować z miasta. Najprawdopodobniej dla wybadania nastrojów w mieście zobowiązywano kupców gdańskich i zagranicznych, którym z królewskiego polecenia wydawano specjalne paszporty, uprawniające do swobodnej podróży, by udawali się w sprawach handlowych m.in. do Rewla, mimo obowiązującej blokady. Pewną ilość tego typu paszportów wystawiono w 1565, 1568, 1570 i 1571 r.¹⁶⁰

Pod koniec kwietnia 1565 r. oddziały Zygmunta Augusta zdobyły Parnawę, wykorzystując istnienie wśród mieszkańców miasta liczego grona osób niezadowolonych ze szwedzkiego panowania, a także osłabienie szwedzkich sił w Estonii w związku planowaną ofensywą Eryka XVI przeciwko Danii. W pierwszych dniach czerwca w ręce oblegających wpadł również zamek parnawski¹⁶¹. Był to sukces Zygmunta Augusta, z czego władca doskonale zdawał sobie sprawę¹⁶². Miasto i zamek otrzymały silną załogę (500 ludzi), a także zapasy kul i prochu. Do portu parnawskiego zaczęli zawijać polscy kaprzy, działający na wodach wokół Rewla, znajdując tu bezpieczną przystań. W następnych latach Parnawa

¹⁵⁶ S. Karwowski, op. cit., s. 107 nn.; S. Bodniak, *Kongres szczeciński*, s. 7–8, 19; tenże, *Polska a Bałtyk*, s. 50, 199; W. Konopczyński, op. cit., s. 144; W. Czapliński, *Przymierze*, s. 101–132; A. Л. Хорошкевич, op. cit., s. 355–356.

¹⁵⁷ S. Bodniak, *Polska a Bałtyk*, s. 51, 201 nn. Spór o Parnawę stał się w następnych latach jednym z powodów upadku sojuszu Zygmunta Augusta z królem Danii, por. J. Pirożyński, op. cit., s. 14.

¹⁵⁸ A. Л. Хорошкевич, op. cit., s. 405–406.

¹⁵⁹ S. Bodniak, op. cit., s. 83–84; W. Polak, *O dobro wspólne i egzekucję praw. Sejm 1565 roku w Piotrkowie*, Toruń 2004, passim; A. Januszek-Sieradzka, op. cit., s. 21–23.

¹⁶⁰ Por. S. Bodniak, op. cit., s. 176–178, 192.

¹⁶¹ *Regesten aus zwei Missivbüchern des XVI. Jahrhunderts im Revaler Stadt-Archiv*, bearb. v. G. von Hansen (Archiv für die Geschichte Liv-, Est- und Curlands, III. Folge, IV. Band), Reval 1895, nr 252 (9 V 1565 r.); S. Bodniak, *Kongres szczeciński*, s. 12; tenże, *Polska a Bałtyk*, s. 202–203.

¹⁶² Utrata Parnawy w czerwcu 1562 r. na rzecz Szwedów krzyżowała królewskie plany odzyskania Rewla, poza tym odsłaniała przed szwedzką agresją środkowe Inflanty. O sile powstałego wówczas zagrożenia świadczy błyskawiczna decyzja króla o wysłaniu posiłków do Inflant, por. S. Bodniak, *Polska a Bałtyk*, s. 205.

służyła regularnie oddziałom polskim i litewskim za punkt wyjścia do operacji przeciwko Rewlowi¹⁶³.

Latem 1566 r. gubernatorem (generalnym administratorem) Inflant i głównodowodzącym (hetmanem) walczących tam oddziałów mianowano Jana Hieronimowicza Chodkiewicza (zm. 1579), starostę żmudzkiego¹⁶⁴. W instrukcji z 2 VIII 1566 r. Zygmunt August zalecał nowemu gubernatorowi odzyskać Rewel i inne zamki estońskie „practykami omnibus modis et armis”, a tym, którzy dopomoga w realizacji tego zamiaru, nadawać w dożywotnie lenno, względnie — w ostateczności — na wieczność, dobra w pobliżu Rewla i w innych rejonach Inflant¹⁶⁵. O zadaniach nowego gubernatora król poinformował tego samego dnia Gotarda Kettlera i Rygę¹⁶⁶. Podjęte w następnych miesiącach próby nawiązania kontaktów z władzami rewelskimi, nierzadko podpierane mniej lub bardziej zawołowanymi groźbami, nie przyniosły oczekiwanych efektów¹⁶⁷. Na wprowadzenie w czyn wygłaszanych gróźb nie było środków, a sejm obradujący w Lublinie od maja do sierpnia 1566 r., jakkolwiek sprawami inflanckimi zajmował się marginalnie¹⁶⁸, nie podjął satysfakcjonującej króla decyzji w zakresie finansów¹⁶⁹.

Równoległe w okolicach Rewla przez cały czas działali królewscy kaprzy, zatrzymując statki różnych bander płynące z dostawami dla Rosjan i Szwedów. Niestety, przewaga Szwedów na morzu¹⁷⁰, jak również zaangażowanie się jednostek duńskiej floty w walki z kaprami Zygmunta Augusta¹⁷¹ spowodowały, że aktywność tych ostatnich w pobliżu wybrzeży inflanckich, w tym również w sąsiedztwie Rewla, w 1569 r. osłabła¹⁷². Ataki Duńczyków na statki w służbie

¹⁶³ Tamże, s. 203–205, 207.

¹⁶⁴ Por. *Urzednicy inflanccy XVI–XVIII wieku. Spisy*, oprac. K. Mikulski, A. Rachuba [*Urzednicy dawnej Rzeczypospolitej XII–XVIII wieku. Spisy*, t. IX: *Inflanty*], Kórnik 1994, s. 36, nr 7; s. 37, nr 16; A. Januškevič, *Między królem a Radziwiłłami*, s. 174; T. Kempa, *Konflikty w elicie politycznej Wielkiego Księstwa Litewskiego w XVI wieku (do 1569 roku) a kwestia unii polsko-litewskiej* [w:] *Праблемы інтэграцыі і інкарпарацыі*, s. 56.

¹⁶⁵ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 530 (1566–1572). Viešuju reikalų knyga 8*, parengė D. Baronas, L. Jovaiša, Vilnius 1999, nr 39.

¹⁶⁶ Tamże, nr 41–42.

¹⁶⁷ Por. odpowiedź władz Rewla oraz rycerstwa Harii na żądania strony litewskiej z 8 II 1567 r. (*Regesten aus zwei Missivbüchern des XVI. Jahrhunderts*, nr 261).

¹⁶⁸ Por. *Diariusz sejmu lubelskiego 1566 roku*, oprac. I. Kaniewska, Wrocław–Warszawa–Kra-ków–Gdańsk 1980, s. 42–43, 47.

¹⁶⁹ A. Januszek-Sieradzka, op. cit., s. 23–25.

¹⁷⁰ Dopiero w 1569 r., po obaleniu Eryka XIV Wazy (wrzesień 1568 r.) i objęciu tronu Szwecji przez jego brata, Jana III (koronacja nastąpiła latem 1569 r.), flota szwedzka zaczęła ograniczać działania przeciwko polskim kaprom, zob. S. Bodniak, *Polska a Bałtyk*, s. 161; L. Ericson Wolke, *Jan III Waza. Władca renesansowy*, tłum. W. Łygaś, Gdańsk 2011, s. 86–89, 244–245.

¹⁷¹ Fryderyk II, król duński, był jedynie skłonny zaakceptować blokadę szwedzkiego Rewla, do czego starał się przyczynić wydając stosowne rozporządzenia w 1565 i 1567 r. Likwidowania handlu z Narwą i Wielkim Księstwem Moskiewskim, tradycyjnym sojusznikiem Danii, nie miał jednak zamiaru wspierać, o czym Zygmunt August przekonał się wkrótce po zawarciu przymierza z Danią w 1563 r., zob. S. Bodniak, *Polska a Bałtyk*, s. 198 nn.; A. Л. Хорошкевич, op. cit., s. 430–431, 484.

¹⁷² S. Bodniak, *Kongres szczeciński*, s. 19; tenże, *Polska a Bałtyk*, s. 115, 137, 157, 159–160, 214–216, 219 nn.; S. Bodniak, Z. Skorupska, op. cit., s. 221, 239; E. Kosiarz, *Wojny na Bałtyku X–XIX w.*, Gdańsk 1978, s. 141–148.

króla polskiego, podejmowane na estońskich wodach, zostały wykorzystane przez króla w toku przygotowań do zbliżającego się sejmu. Sprawa rozbicia przez duńską flotę królewskich kaprów pod Rewlem w lipcu 1569 r. pojawiła się jesienią w jego korespondencji do senatorów, a także w instrukcji przygotowanej dla posłów na sejmiki¹⁷³. Zygmunt August postanowił odpowiedzieć na zbrojne akcje Duńczyków, nie wypowiadając im oficjalnie wojny. Jeszcze u schyłku lata 1569 r. do Parnawy wyruszył z tajną misją królewski komisarz Walenty Uberfelt. Powierzono mu przygotowanie akcji odwetowej skierowanej przeciwko Fryderykowi II. O zamiarach polskiego króla została powiadomiona nowa królowa szwedzka, Katarzyna Jagiellonka. Istotną rolę w planowanym przedsięwzięciu miał odgrywać również Rewel¹⁷⁴. Zainicjowane przez Zygmunta Augusta działania skoncentrowały się na morzu. Odbudowana po ostatnich porażkach flota królewskich kaprów, zaczęła wiosną 1570 r. wspierać potajemnie Szwedów, korzystając przy tej okazji z portu rewelskiego. Podobnie sprawy miały się i w roku następnym. Całe przedsięwzięcie odbywało się za wiedzą Komisji Morskiej Zygmunta Augusta¹⁷⁵. Ukazało także, jak wielkie znaczenie dla podejmowanych w tej części Bałtyku akcji morskich posiada port w Rewlu¹⁷⁶.

W międzyczasie król podjął jeszcze jedną próbę zajęcia Rewla, wykorzystując bunt przyrodnych braci Eryka XIV i towarzyszące mu wewnętrzne rozprzeżenie w Szwecji. Przed 29 XI 1568 r. wystawił Janowi Chodkiewiczowi pełnomocnictwo, upoważniające go do wszczęcia układów ze szwedzkimi dowódcami w sprawie Rewla i innych miast inflanckich pozostających w rękach szwedzkich. Ostatecznie, w związku z szybką reakcją Jana III, który w krótkim czasie zdołał uspokoić sytuację w kraju¹⁷⁷, plany Zygmunta Augusta nie zostały zrealizowane¹⁷⁸. Nowy władca szwedzki, Jan III Waza, rozpoczął pertraktacje z Danią w sprawie zawarcia pokoju. Już w listopadzie 1568 r. obie strony doszły do wstępnego porozumienia w sprawie preliminarium pokojowych. Ostatecznie pozostały one jedynie na papierze, ale stanowiły poważne ostrzeżenie dla Zygmunta Augusta. Przede wszystkim dlatego, że Fryderyk II i jego brat Magnus zażądali w nich szeregu ziem inflanckich, do których prawo sobie rościł Zygmunt August. W tej grupie znalazło się biskupstwo rewelskie¹⁷⁹.

Na sejmie lubelskim 1569 r. sprawy inflanckie zeszły wyraźnie na drugi plan¹⁸⁰, ustępując miejsca palącej kwestii unii Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego. Wśród problemów związanych z Inflantami, uwagę senatorów i posłów bardziej przyciągała sprawa podporządkowania Rygi Zygmunto-

¹⁷³ J. Pirożyński, *Sejm warszawski roku 1570*, s. 13–14.

¹⁷⁴ S. Bodniak, *Polska a Bałtyk*, s. 162; S. Bodniak, Z. Skorupska, op. cit., s. 239–240. Por. S. Bodniak, *Kongres szczeciński*, s. 28.

¹⁷⁵ Por. S. Bodniak, *Polska a Bałtyk*, s. 144, 160; M. Biskup, *Zatarg Komisji Morskiej Zygmunta Augusta z władzami Prus Książęcych na przełomie 1570–1571 r.*, „Kw. Hist.”, t. 79, 1972, z. 2, s. 269–270.

¹⁷⁶ Por. S. Bodniak, *Polska a Bałtyk*, s. 271.

¹⁷⁷ Por. L. Ericson Wolke, op. cit., s. 76 nn.

¹⁷⁸ S. Bodniak, *Polska a Bałtyk*, s. 211.

¹⁷⁹ Tamże, s. 211–212, 218.

¹⁸⁰ Por. *Źródłopisma do Dziejów Unii Kor. Polskiej i W. X. Litewskiego*, cz. 3: *Diariusz Lubelskiego Sejmu Unii. Rok 1569*, drukiem ogłosił A. T. Działyński, Poznań 1856, s. 52–54, 72–73, 142–143, 163, 183, 200–202, 241, 253.

Augustowi¹⁸¹, czy kwestia praw Korony do tych ziem¹⁸². Sprawa odzyskania Rewla nie była poruszana, jakkolwiek poza obradami sejmowymi wątek leżącego na północnych krańcach Inflant miasta mógł się przewijać, przynajmniej na marginesie prowadzonych rozmów. Posłowie przybywający na obrady do Lublina mogli przybliżyć sobie sprawę Inflant sięgając do broszurki *Wszystkiej Lifflandckiej Ziemi, jako przedtem sama w sobie była, krótkie a pożyteczne opisanie [...]*, wydanej w Królewcu w 1566 r.¹⁸³ To adresowane przede wszystkim do Polaków dzieło, wyszło spod pióra Marcina Kwiatkowskiego (zm. 1588), wieloletniego sekretarza kancelarii księcia pruskiego Albrechta Hohenzollerna (zm. 1568), a następnie jego syna ks. Albrechta Fryderyka. Kwiatkowski rozprawadzał je samodzielnie, wraz z innymi swoimi utworami, podczas obrad sejmu¹⁸⁴. Znajomość spraw inflanckich nie była u Kwiatkowskiego najwyższych lotów. Nie był on nigdy w Inflantach, a jego dzieło zostało oparte na dostępnych wówczas opracowaniach, mapach, wreszcie relacjach „statecznych ludzi”¹⁸⁵. Czytelnik sięgający po *Wszystkiej Lifflandckiej Ziemi [...] opisanie*, otrzymywał podstawowe i bardzo wybiórcze informacje na temat Inflant. Uwaga ta odnosi się również do Rewla, o którym Kwiatkowski, opisując „Haryjeńską ziemice” (tj. Harię), pisał: „Rewel. Nadobne miasto i zamek, na którym pan Henrych Donin starostam miał być. Należy Królowi Jego M. Polskiemu, ale go za czasu pokoju i przyjaźni z Królem J. M. Polski, w niebytności pana Duninowej, Szwed nieodpowiednie posiadał”¹⁸⁶. Ten krótki opis z jednej strony podawał dość bałamutne informacje, wymieniając tajemniczą osobę „Henrycha Donina”, który miał rzekomo zostać starostą rewelskim¹⁸⁷, z drugiej podkreślał pretensje do miasta i „nieodpowiedni” zabór Rewla przez Szwedów. Symptomatyczne, iż to adresowane do uczestników sejmu lubelskiego „przypomnienie” zostało stworzone przez osobę związaną z pruskimi Hohenzollernami, przez lata prowadzącymi aktywną i niezależną politykę wobec Inflant.

Tematyka inflancka pojawiła się także na sejmie 1570 r. W odczytanej 3 maja propozycji sejmowej zwrócono uwagę na konieczność zabezpieczenia Inflant, dostawienia tam posiłków, żywności, a przede wszystkim pieniędzy dla zaciężnych¹⁸⁸. O Rewlu nikt jednak nie wspomniał. Ostatnią próbę przejęcia Rewla Zygmunt August podjął wiosną 1570 r. Wówczas to król polecił generalnemu administratorowi

¹⁸¹ Tamże, s. 73, 201–202. Por. A. Ziemiańska, op. cit., s. 40–58.

¹⁸² *Źródłopisma*, cz. 3, s. 201–202, 204, 213–214, 233, 251. Por. E. Kuntze, op. cit., s. 13–14.

¹⁸³ Ostatnio opublikowana w: M. Kwiatkowski, *Pisma. Edycje królewieckie 1564–1577*, oprac. i wstępem poprzedził M. Pawlak, Bydgoszcz 1997.

¹⁸⁴ Tamże, s. XIV.

¹⁸⁵ Tamże, s. 69. Na temat Kwiatkowskiego zob. tamże, s. VII–XVI; o źródłach informacji prezentowanych na kartach pracy zob. tamże, s. 69, 143 i przyp. 3–4.

¹⁸⁶ Tamże, s. 72.

¹⁸⁷ Prawdopodobnie chodzi o dworzanina królewskiego Henryka Dohnę (von Dohna; Don), którego w maju 1561 r. Zygmunt August mianował stałym rezydentem królewskim w Rewlu, zob. *Briefe und Urkunden zur Geschichte Livlands in den Jahren 1558–1562*, hrsg. v. F. Bienemann, Bd. 5, Riga 1876, nr 1013; J. Jasnowski, *Mikołaj Czarny Radziwiłł*, s. 276–278. Por. S. Karwowski, op. cit., s. 93. Pod koniec listopada 1561 r. Henryk von Dohna występował jako burgrabia i starosta parnawski, zob. *Urządnicy inflanccy XVI–XVIII wieku*, s. 196, nr 2115.

¹⁸⁸ J. Pirożyński, op. cit., s. 40–41; A. Januszek-Sieradzka, op. cit., s. 26–29.

Inflant, Janowi Chodkiewiczowi, wszcząć ponownie rozmowy z władzami Rewla i szwedzkimi dowódcami w Estonii w sprawie przyjęcia zwierzchności polsko-litewskiego władcy. Odpowiednie wytyczne w tej sprawie Chodkiewicz otrzymał 28 III 1570 r.¹⁸⁹ W snutyh wówczas przez polskiego monarchę planach odzyskania Rewla i Arensburga na Ozylii, znaczące miejsce przewidywano dla polskich kaprów, mających osłaniać inflanckie wybrzeże i wspierać prowadzone działania zbrojne¹⁹⁰. Planom tym zdawały się sprzyjać najnowsze zabiegi księcia Magnusa von Holstein (brata Fryderyka II duńskiego), byłego biskupa ozylijskiego, namaszczonego niedawno przez Iwana IV na „króla Inflant”. Dążąc do opanowania całych Inflant, Magnus przybył w sierpniu 1570 r. pod mury Rewla i rozpoczął jego regularne oblężenie, mając do dyspozycji 1 tys. własnych ludzi, 20–25 tys. Rosjan, a od października także 5 tys. carskich opryczników. Załoga miasta, licząca najwyżej 900 ludzi (w tym ok. 300 szwedzkich żołnierzy), wspierana przez dowodzony przez rajcę Hansa Boismanna oddział, składający się z mieszczan rewelskich, członków Bractwa Czarnogłowych oraz chroniającej się w mieście szlachty i chłopów, stawiała agresorom skuteczny opór. Oblężenie trwało kilka miesięcy i mimo podpisania 21 XII 1570 r. w Szczecinie pokoju między Szwecją a Danią, zostało zdjęte dopiero w marcu 1571 r.¹⁹¹ Próba opanowania miasta przez Magnusa ostatecznie się nie powiodła, mimo że na jego stronę przeszła część szlachty inflanckiej posiadającej nadania z rąk Zygmunta Augusta, a pozostające pod jego rozkazami oddziały były zaopatrywane — wbrew woli polskiego króla — przez Rygę i Parnawę¹⁹². Krażące pod koniec 1570 r. pogłoski

¹⁸⁹ S. Bodniak, *Polska a Bałtyk*, s. 224–225; J. Pirożyński, op. cit., s. 12. List króla do Jana Chodkiewicza z 28 III 1570 r. zob. w: *Scriptores rerum Polonicarum*, t. 1: *Dyaryusze sejmów koronnych 1548, 1553 i 1570 r.*, wyd. J. Szujski, Kraków 1872 (dalej: SRP I), s. 148–149. Zygmunt August zalecał w nim: „Co się dotycze Rewlan, iż tam i Magnus i moskiewski nalegają, aby się pod króla duńskiego poddali, jakośmy przedtem pisali, abyś o tem WMć za byciem tam fraibiterów naszych czuł, a gdziebyś WMć rozumiał, żeby Królowi JMci szwedzkiemu wierni nie byli, a obrócić się od niego gdzieindziej chcieli, abyś pilność i staranie czynił, żeby pod panowanie raczej nasze obróćci być mogli; powtóre WMci przypominamy żebyś i owszem na osobnem to baczeniu miał teraz, gdyż jako nam WMć piszesz pilnie około tego, jakoby ich oderwać od Szwedzkiego mogli, Duński z Moskiewskim chodzą, żeby się praktykom tym tak w tej mierze za czasu zabieżało, niżliby gdzieindziej strzelić mieli, aby raczej ku opanowaniu naszemu przywiedzeni byli, a w temby się już na Króla JMci szwedzkiego oglądać nie trzeba, bobyśmy się z szwagrem potem snadnie, przy kimby ostać mieli, zgodzić mogli”.

¹⁹⁰ Por. przypisy poprzedni oraz S. Bodniak, *Polska a Bałtyk*, s. 173. Plany króla związane z wykorzystaniem kaprów dla wsparcia operacji nie spotkały się z aprobatą Jana Chodkiewicza, który podczas sejmiku lubelskiego w 1569 r. określał ich mianem piratów; zob. tamże, s. 191.

¹⁹¹ SRP I, s. 145–146 (relacja Alberta Schlichtinga); *Revals Kriegsdrangsale in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts. Nach Balthasar Russow's eines Zeitgenossen Schilderung*, Archiv für die Geschichte Liv-, Ehst- und Curlands, Bd. 7, Reval 1854, s. 319–324; K. H. von Busse, *Herzog Magnus von Holstein und sein livländisches Königthum. Auszüge aus gleichzeitigen Actenstücken nebst einer Einleitung*, Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Ehst- und Kurland's, Bd. 8, H. 2, Riga 1856, s. 240–301; S. Bodniak, *Kongres szczeciński*, s. 27; tenże, *Polska a Bałtyk*, s. 224–225; H. von zur Mühlen, *Reval vom 16. bis zu 18. Jahrhundert*, s. 60–61; A. A. Хорошкевич, op. cit., s. 551. Wiadomość o podpisaniu przez Szwecję i Danię pokoju dotarła do oblężonego Rewla dopiero 22 III 1571 r.

¹⁹² Zob. dwa listy Zygmunta Augusta do Jana Chodkiewicza z 30 XII 1570 r. opublikowane w: SRP I, s. 151–152.

o nadciągających do obozu Magnusa kolejnych moskiewskich posiłkach, próbował wykorzystać Zygmunt August, zachęcając grono propolsko nastawionych rewlan do wytrwałości i obiecując odsiecz¹⁹³.

Rewel pojawił się jeszcze w planach Zygmunta Augusta związanych z kongresem szczecińskim, rozpoczętym 5 IX 1570 r. Polska delegacja (koadiutor warmiński Marcin Kromer, sekretarze królewscy Jan Dymitr Solikowski i Justus Claudius (Clodt), a także komisarz morski Stefan Loytz), której zadaniem było pośredniczenie w rozmowach pokojowych między Danią i Szwecją, otrzymała od polskiego władcy precyzyjne wytyczne w sprawie tego miasta. Król domagał się, by Szwedzi oddali Rewel i inne zajmowane miasta estońskie; Parnawa miała z kolei trafić do Danii, ale jako polskie lenno¹⁹⁴. Propozycje te nie spotkały się z akceptacją zainteresowanych. Król szwedzki Jan III Waza, skłonny pod pewnymi warunkami do ustępstw w Inflantach, kategorycznie odmawiał oddania Rewla i biskupstwa rewelskiego¹⁹⁵. Późną jesienią, wobec groźby zawarcia porozumienia między szwedzkimi dyplomatami i wysłannikami Rzeszy, Zygmunt August zaproponował pozostawienie Rewla Janowi III i jego sukcesorom w linii męskiej. Po ich wymarciu, miasto miało wrócić do Rzeczypospolitej¹⁹⁶. Szwedzi odrzucili jednak propozycję Zygmunta Augusta, godząc się na propozycję cesarza Maksymiliana — odstąpili formalnie swoje prawa do północnych Inflant Rzeszy, przy czym tereny te, łącznie z Rewlem, miały pozostać w ręku szwedzkim aż do chwili uiszczenia przez Rzeszę poniesionych dotychczas kosztów ich obrony (do czego nie doszło)¹⁹⁷. Spotkało się to z oficjalnym protestem reprezentantów Zygmunta Augusta, którzy odmówili wyrzeczenia się pretensji do Rewla i pozostałych części Inflant¹⁹⁸. Polski władca, który w liście do swej siostry Katarzyny (żony Jana III) z 21 X 1570 r. pisał o Rewlu, jako mieście należącym mu się „wedle prawa i sprawiedliwości”¹⁹⁹, które uważał za klucz do Inflant i z którego nie miał zamiaru rezygnować²⁰⁰, nie zdołał zatem zrealizować planów jego przejęcia na drodze dyplomatycznej²⁰¹. Rewel zaprzętał myśli Zygmunta Augusta także po porażce na kongresie szczecińskim. Został on wspomniany w instrukcji na

¹⁹³ Tamże.

¹⁹⁴ S. Bodniak, *Kongres szczeciński*, s. 34; tenże, *Polska a Bałtyk*, s. 231; K. Lepszy, *Dzieje floty polskiej*, Gdańsk 1947, s. 118; J. Pirożyński, op. cit., s. 14.

¹⁹⁵ S. Bodniak, *Kongres szczeciński*, s. 35–36; tenże, *Polska a Bałtyk*, s. 232.

¹⁹⁶ Tenże, *Kongres szczeciński*, s. 48; tenże, *Polska a Bałtyk*, s. 233.

¹⁹⁷ Por. *Vertrag der Königreiche Schweden und Dänemark über die vom römisch-deutschen Kaiser und heil. römischen Reiche dem Könige von Dänemark zur Beschützung verliehenen Bistümer von Oesel und der Wieck, auch Reval nebst der Abtei Padis, vom Jahre 1570 und St. Lucien-Tage* oraz *Vergleichung und besondere Abrede zwischen der Römisch Kayserl. Mayst. und dem König zu Schweden von wegen Liefflandt dat. d. 13. December Anno 1570*, opublikowane w: *Archiv für die Geschichte Liv-, Ehst- und Curlands*, Bd. 7, Reval 1854, s. 272–287; S. Bodniak, *Kongres szczeciński*, s. 54, 69–70.

¹⁹⁸ S. Bodniak, *Polska a Bałtyk*, s. 234. Por. list Zygmunta Augusta z 21 III 1571 r. do biskupa poznańskiego Adama Konarskiego oraz Łukasza Podoskiego, wówczas rezydenta królewskiego przy cesarskim dworze (*Akta podkanclerskie Franciszka Krasieńskiego 1569–1573*, wyd. W. Krasieński, przypisy W. Chometowski, cz. 2 (Biblioteka Ordynacyi Krasieńskich, Rok 1870), Warszawa 1870, nr CCLXXXV).

¹⁹⁹ S. Bodniak, *Polska a Bałtyk*, s. 237.

²⁰⁰ Zob. tenże, *Kongres szczeciński*, s. 66.

²⁰¹ Por. G. Błaszczak, op. cit., s. 142–143.

sejmiki rozesłanej 30 X 1571 r., we fragmencie opisującym efekty kongresu²⁰². Był to już jednak ostatni akord królewskich starań o odzyskanie tego miasta.

Trafna okazała się ocena Zygmunta Augusta dotycząca znaczenia Rewla w kontekście planów opanowania całych Inflant. Król zdawał sobie sprawę ze specyfiki inflanckiego teatru działań, gdzie podstawowe znaczenie miały szlaki wodne, zarówno śródlądowe, jak morskie. W tych warunkach posiadanie portów morskich decydowało o sukcesie podejmowanych operacji militarnych, umożliwiając w miarę szybkie dostarczanie żywności, amunicji i żołnierzy. Zdawali sobie z tego sprawę także Szwedzi, Duńczycy i Rosjanie, stąd ich ciągle starania o przejęcie Rygi, Parnawy i Rewla. Z drugiej strony można dojść do wniosku, że król w pierwszej fazie wojny o Inflanty wyraźnie zaniedbał Rewel, nie dosyłając tam na czas własnej załogi, a także nie podejmując starań o podtrzymanie pro-litewskich sympatii wśród części rewelskich decydentów. Należy jednak przyznać, że skomplikowane warunki polityczne panujące w ówczesnych Inflantach, słabość sił litewskich zaangażowanych w konflikt, ich niedyscyplinowanie, niewystarczające zaopatrzenie oraz niewielka ruchliwość, wreszcie brak licznej i nowoczesnej floty zdolnej do działania z dala od własnych baz, czyniły zabiegi o Rewel niezwykle trudnymi.

Paweł A. Jeziorski, Reval (Tallinn) city in Plans of Sigismund Augustus

Summary

Reval city (modern Tallinn) in the middle of the 16th c. was one of the largest cities of Livonia. This important seaport, which played a key role in the Hanseatic trade with Russia, consisted of a strongly fortified city and castle. After invasion of the army of Ivan the Terrible into Livonia in 1558, the residents of Reval — facing the weakness of the Livonian Order — quickly felt the threat of a violent aggressor. Looking for help from neighboring countries, the authorities of Reval turned to Sweden and Denmark for help but were not granted any support. The situation changed when in the Livonian conflict became involved King Sigismund Augustus, who strived to rule the whole Livonian lands. He appreciated the importance of Reval city as the most important port on the northern Livonia, enabling rapid delivery of food, weapons and soldiers for fighting. Involved in the diplomatic game Sigismund Augustus missed most convenient moment to get control over Reval city. The moment was seized by the new king of Sweden, Erik XIV Vasa, who in 1561, conquered Reval and a portion of Harrien (Harju) and Wierland (Virumaa). Action taken by Sigismund Augustus, to get control over Reval, did not bring the expected results, also due to the reluctance of the authorities and inhabitants of the city to pass under the rule of Lithuania. Struggling with financial problems Polish king ultimately failed to recover Reval through diplomatic negotiations (Szczecin Congress in 1570), as well as, by force. The loss of Reval city and acceptance of the Swedish rule over a large part of the Estonia must be regarded as one of the most important errors of King Sigismund Augustus, resulting in the loss of the greater part of the Livonian lands.

²⁰² *Akta podkanclerskie Franciszka Krasińskiego, cz. 3* (Biblioteka Ordynacji Krasińskich, Rok 1871, A), Warszawa 1871, nr CCCXC, s. 453; S. Bodniak, *Polska a Bałtyk*, s. 251.